

Πρωτότυπο

5337

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας, ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Σύνοδος 1927 - Σύνοδος 1928

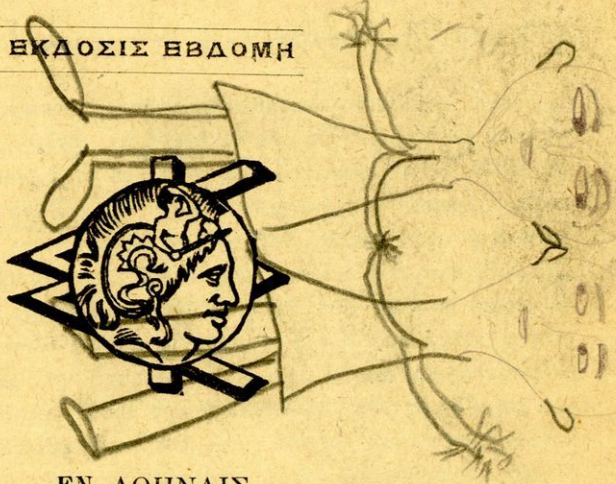
ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ
τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

Ἐγκριθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ἙΚΔΟΣΙΣ ἙΒΔΟΜῆ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1926

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τι είναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Χριστιανικὴ δὲ ἐκκλησία εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δηλ. Ἱστορία ἐξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς ἱδρύσε τὴν Ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἔπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅπως σήμερον βλέπομεν·

ποιοί: επίσημοι ἐκκλησιαστικοί συγγραφείς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολᾶς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατοεὶα καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α') εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323)· Β') ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (323—867)· Γ') ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ Δ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1919)

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (1 323 Μ. Χ.)

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνετο ἐν τῇ ρωμαϊκῇ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρη-

σκευετικὴ κατάστασις τῶν ἔθνων ἦτο οἰκτρά. Αἱ ἔθνικαί θρησκείαι καὶ καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, ὡς θεοποιῦσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκειν τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφή φανερά τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἣτις ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικάς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις Θεοῦ διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς ἐξηγγίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦτα ἦσαν καὶ αἱ θρησκείαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν. Αἱ ἔθνικαί θρησκείαι, ἀποβαλοῦσαι εἰ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις π.χ. καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης, ἀνθρώποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς Θεοί. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συγγήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων, ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατάστασις τῶν δούλων καὶ ἡ ἀνήκουστος ἐκκλισις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἣτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐνῶ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δευσιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστοι καὶ ἡδιαφόρου περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν ἢ ἀνεζήτου καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθεΐαν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' α^ς

?

ἰδέαι αὐτῶν, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἐμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὅπωςδὴποτε ὅμως οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τοῦ κατὰ τῆς πολυθείας πολέμου των. Καθὼς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γλῶσσα ἐχρησίμεισε μεγάλως εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διευτυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι καί, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνωστὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, ἠνέκλυνε τοῦτο πολὺ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες εὐρίσκοντο εἰς καλυτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐποψιν. Παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δούλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται αἱ ὑπεραυστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὕλική δι' αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαί, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθεῖσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων. Ὅπωςδὴποτε ὅμως καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς, ὑπῆρξεν ἀναγκαία προπαρασκευὴ παρὰ τῇ Ἰσραὴλ πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς δέ, παρ' οἷς ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς διαδόσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ἤνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτι-

κῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἣτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεννήσῃ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

*Πῶς ἰδρῦθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ ποῦ
διεδόθη τὸ πρῶτον ; Διδασκαλία τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Ἡ Ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶπε δὲ ὁ ἑσαρκωθεὶς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν παραγγελθεὶς Μεσσίας παρυστάς, ὁποῖον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἐξάπλωσε δὲ τὴν ἀληθεστάτην ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἄνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρειε προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐκπληρτόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐργῶν του, διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κοφούς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροὺς νὰ εἶναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὕψωσε

τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον. Ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἐπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὅμοίως ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη πρὸς πάντας καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς. Ἡ ἀριστερά, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτῆρα ἀπὸ καρδίας πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφήν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἢ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἠθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἢ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο ἡ πάλαι μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδαχθεῖσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην θρησκείαν,

Ἄλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἴσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον περὶ τὸ 33ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἐκυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ κηρύττει ἡ Γραφή ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ κατηλλάγη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλαδὴ ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 3. β'

Κήρυγμα τῶν ἀποστόλων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ οικοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κυρήγματος τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου, καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε νὰ διαδίδηται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην

καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' ἑαυτοῦ ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 π. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη Ἐκκλησία ἐξ ἐπιστροφάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλείστοι τῶν Ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας· λέγεται δέ, ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ (64 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηύθηγε τὰς Ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον ἠλευθερώθη ἐπὶ Νεροῦσα καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυτάτῳ γήρατι. (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ (44 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ νεώτερος, ὁ τοῦ Ἀλφαίου, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀργαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Σκυθίαν· ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν· ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν· ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμῆθη καὶ ὁ Παῦλος ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Σαῦλος καλούμενος, ὅστις ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν Ἐκκλησίαν, αἰφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῶ μετέβαιnen εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν παρειῶν.

Αἱ ἀποστολικαὶ πορεῖαι τοῦ Παύλου ὑπῆρξαν τέσσαρες. Ἡ πρώτη ἐγένετο περὶ τὸ 45 μ. Χ. ἔτος. Κατὰ ταύτην ἦλθεν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Βαρνάβα ἐξ Ἀντιοχείας, ὅπου ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας του, εἰς Κύπρον καὶ τὰς ἀντικρῦ αὐτῆς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν, εὐρίσκων πανταχοῦ ἀντιστάσεις παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ἐμίσουν αὐτὸν θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἀποστάτην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ διότι ἐκη-

ρυττεν ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖος καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἢ πίστις εἰς Χριστὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν πορείαν τοῦ τῷ 52 μ. Χ. ἦλθε πάλιν ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἔδρυσεν ἐκεῖ διαφόρους ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖθεν μεταβάς εἰς Μακεδονίαν ἐκήρυξεν ἐν Φιλίπποις, Θεσσαλονίκῃ καὶ Βερροίᾳ. ἐκεῖθεν δὲ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔδρυσεν τὰς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ, συζητήσας πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους φιλοσόφους, εἶτα δὲ ἐλθὼν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον εἶπε τὸν ὑψηλὸν καὶ πλήρη ἐννοιῶν λόγον τοῦ τὸν σωζόμενον ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (Πράξεις ιζ' 22—31), λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς «Τῷ ἀγνώστῳ θεῷ» ἣν εἶδεν ἐν τινὶ βωμῷ. Τοῦτον, εἶπε, τὸν ἀγνώστου θεοῦ, τὸν ὁποῖον καίπερ ἀγνοοῦντες προσκυνεῖτε, ἦλθον νὰ σὰς κηρύξω, εἶναι δὲ οὗτος ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ ποιητὴς τὸν κόσμον, ὅστις ἀόρατος ὢν καὶ πανταχοῦ παρὼν δὲν κατοικεῖ εἰς χειροποίητους ναοὺς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰδώλων καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λατρεύηται ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου εἴλκυσαν τινὰς τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος, ὁ γενόμενος πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν. Τῷ 65 ἐπεχείρησεν ὁ ἀκάματος Παῦλος τὴν τρίτην ἀποστολικὴν πορείαν τοῦ διελθὼν πάλιν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (τότε ἔμεινεν ἐν Ἐφέσῳ ὑπὲρ τὰ 2 ἔτη) καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ διωχθεὶς συνελήφθη καὶ ἀπεστάλη εἰς Καισάρειαν, ὅπου ἐφυλακίσθη ἐπὶ 2 ἔτη, ἐκεῖθεν δὲ ἐπικαλεσθεὶς τὸν Καίσαρα ἀπεστάλη εἰς Ρώμην καὶ ἐφυλακίσθη καὶ ἐκεῖ ἐπὶ 2 ἄλλα ἔτη μέχρι τοῦ 64 μ. Χ. Τότε δὲ ἀποφυλακισθεὶς ἐπεχείρησε τῷ 65 ἔτει καὶ τὴν τελευταίαν τετάρτην ἀποστολικὴν πορείαν, ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας καὶ Μακεδονίας. Περὶ δὲ τὸ 67 μ. Χ. ἔτος συλληφθεὶς καὶ πάλιν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Ρώμην ὑπέστη ἐκεῖ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τοῦ βίου του καὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων, οὓς ὑπέστη, πιστοτάτη εἰκὼν εἶναι αἱ 14 ἐπιστολαὶ του, ἃς ἔγραψε πρὸς τὰς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας ἐκκλησίας καὶ τοὺς μαθητάς του. Οὐδεὶς

ἐκ τῶν ἀποστόλων εἰργάσθη ὅσον αὐτός, οὐδεὶς ὑπέστη τόσοις διωγμοῦς καὶ διήλθε διὰ τοιούτων κινδύνων χάριν τοῦ κηρύγματος, ὡς αὐτός. Δύο δὲ εἶναι τὰ κατορθώματά του· πρῶτον ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπὸ Παλαιστίνης καὶ Συρίας, ὅπου περιωρίζετο ἔν ἀρχῇ ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη οὗτος εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ ἀπέραντον ρωμαϊκὸν κράτος· καὶ δευτέρον διότι πολεμήσας τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀναγκάσωσι καὶ τοὺς ἐξ ἔθνῶν χριστιανούς νὰ περιτέμνωνται καὶ νὰ ζῶσιν Ἰουδαϊκῶς, τηροῦντες τὰς θυσίας καὶ τὰ ἄλλα ἐντάλματα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, νὰ εἶναι δηλ. καὶ Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, καὶ κηρύξας ὅτι ἀρκεῖ εἰς σωτηρίαν ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, ἣν πρέπει νὰ δεικνύωμεν διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἀναγεννώμενοι καὶ ἀναπλαττόμετοι κατὰ Χριστόν, ἔσωσε τὴν αὐτοτέλειαν καὶ πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρύθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

§ 4.

Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του ;

Τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γενεῖ, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντι τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχε πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ρωμαίων, ἧτις ἡ-

κόλυνε τὴν συγκαινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐκόλως ἠδύναντο τὰ ἑλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι καὶ ἐννοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, ὀλόκληρον τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἧτις ἠξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ἐπόπτευον τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν ταῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ὀλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν θρησκείαν. Οἱ ἱερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν. Ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτοῦργίας ἢ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὅμως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός, διότι εἶχεν τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στρέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλακίς ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν. ἐξηγγέρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἣτις ἠπέλει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεομοὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαδόχου αὐτοκράτορος λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσῃσι μέρος τῆς Ρώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοδήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας ἢ πυρπόλησις τῆς Ρώμης δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἦτο τυχαία ὁπωσδήποτε ὁμοῦς αὕτη ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἕδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συνελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῶων ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτραις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίσεως ἀνήπτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ρώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς. Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν

του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον ὅτι κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε νὰ ἐπα-
νέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ
πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ (97) ἐγένετο νέος
διωγμὸς· τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης καὶ ἐξω-
ρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98)—(117) ὠρίσθη οἱ
χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον
τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευομένων
ἐταιρειῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος,
ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην ἐρρίφθη πρὸς βορᾶν τῶν ἀγρίων θηρίων.
Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύ-
ριον ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανοὺς παρεκάλει αὐ-
τοὺς νὰ μὴ προσπαθῆσωσι νὰ ἐμποδίσωσι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου.
Ἐπὶ Μάρκου Αὐριλίου (167) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπε-
νόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνε-
ξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώ-
χθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης
ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μὴ δυνάμενοι νὰ παρα-
δεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν.
Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητῆς
Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτι-
μίου Σευήρου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς
ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάξασθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε
ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ
διδασκάλου Ὁριγένους Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λου-
γδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος
ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι ἐνῶ
πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ
αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγα-
λείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς θρησκείας,
τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης,
καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν Ῥωμαϊκὴν θρησκείαν
ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος
συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα τῶν

χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ρω-
 μαϊκῶν ἀρχῶν ἠναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμιά-
 μα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καθώσιν ἔ-
 ν' ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμόν διὰ λιθέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο
 διὰ θανάτου. Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἠρωῖσμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερενί-
 κησε τῇ θείᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὅμοίως γενι-
 κοὺς προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωδομοὺς ἔνε-
 κα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθοντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ
 τῶν αὐτοκρατόρων Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλε-
 ρίου καὶ Μαξιμίνου. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων
 τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ἅγιος Δημήτριος καὶ ἅγιος
 Γεώργιος. Ὁ Κυπριανὸς ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, σοφὸς
 καὶ γλαφυρὸς συγγραφεὺς πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων,
 αὐστηροτάτων ἡθῶν καὶ ποιμὴν μεριμνῶν πατρικῶς περὶ τῶν
 χριστιανῶν ὡς περὶ τέκνων του καὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ εἰς
 αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ἐκτείνων. Ὁ δὲ Γεώργιος ἦτο ἐκ Καππα-
 δοκίας χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Συλληφθεὶς ὡς χριστιανὸς ἐπὶ Διοκλη-
 τIANOῦ καὶ προτροπέομενος νὰ ἀρνηθῇ Χριστὸν ἐπέμεινε μέχρι
 τέλους ἀρνούμενος· καὶ ἀφοῦ ὑπέστη φοβερὰς βασάνους ἀτρο-
 μῆτως, διὸ καὶ τροπαιοφόρος ἐπεκλήθη, τελευταῖον ἀπετιμήθη τὴν
 κεφαλὴν τῇ 296, τὸ δὲ λείψνον αὐτοῦ κατετέθη εἰς Λύδδαν τῆς
 Παλαιστίνης εἰς τὸν ἐκεῖ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐγεργθέντα ναόν. Ὁ δὲ
 Δημήτριος ὁ ἐπικληθεὶς μυροβλήτης ἐμχρτύρησε κατὰ τὴν παρά-
 δοσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅπου ἐν τῇ φυλακῇ ὧν ἐθανατώθη κατὰ
 διαταγὴν τοῦ Μαξιμιανοῦ, διότι παρώτρυνεν ἐν τῇ σταδίῳ χριστιανόν-
 τινα Νέστορα κατανικήσαντα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν
 τὸν μέγλαυχον ἐθνικὸν Λυαῖον. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζη-
 τοῦντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομύωσι τὴν θρη-
 σκεῖαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἀγίαι Γραφαὶ ἐκαίοντο,
 αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον
 θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τού-
 τους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν
 καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι ὑπεράνθρωπον ἀλη-
 θῶς θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν.

των θαυμάσιον. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανοὺς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδεῖ κνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες νεαρὰὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Παράδειγμα λαμπρὸν γυναικείου θάρρους ἐν ταῖς διωγμοῖς εἰδειξαν ἐν Καρχηδόνι ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου δύο χριστιαναί, ἡ Περπέτουα καὶ ἡ Φελίτσιτας, αἵτινες μετ' ἄλλων τεσσαρῶν χριστιανῶν παρεδόθησαν εἰς τὰ ἐν ταῖς ἀμφιθεάτρσι θηρία. Ἡ Περπέτουα εἶχε νυμφευθῆ πρὸ μικροῦ, ὅτε συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Γενομένη χριστιανὴ εἶχε ζητήσει νὰ ὀνομασθῆ Περπέτουα, ἵνα καὶ τὸ ὄνομά της Περπέτουα, δηλ. Καρτερία, ἐνθυμίζῃ εἰς αὐτήν, ἐὰν ἤθελε καταδιωχθῆ, ὅτι ἔπρεπε νὰ δείξῃ καρτερίαν ἐν ταῖς βασάνοις. Ἐν τῇ φυλακῇ ἀφέθη ἕως οὗ ἐγέννησε τὸ πρωτότοκον τέκνον της. Τέλος ἐλθὼν εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἐθνικὸς πατήρ της παρεκάλει αὐτήν νὰ ἀρνηθῆ τὸν Χριστόν, ἵνα σωθῆ, καὶ τὸ μικρὸν της κλαυθμουρίζον ὡσὰν νὰ ἤνῳνε καὶ αὐτὸ τὰς παρακλήσεις του μετὰ τῶν παρακλήσεων ἐκείνου. Ἡ Περπέτουα ἔμεινεν ἄκαμπτος. Εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀληθινὸν Θεὸν ὑπεχώρησε παρ' αὐτῇ πᾶσα ἄλλη ἀγάπη. Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτωνται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σφίζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησε ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμὸς. Ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὰς ἐσωτερικάς πεποιθήσεις, τοῦναντίον μάλιστα ἐκράτυνεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Δικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὀπαδοί, ἠδύναντο νὰ ἀσχῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ταύτην εὐμένειαν παρὰ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κχεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοί, εἶχεν ὡς καῖσαρ καὶ αὐτο-

κράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ φανερώς, ἀφ' ὅτου ἔν τιμῃ πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχη παρὰ τὴν Ρώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ ὡς σημεῖον σταυροῦ οἰνοεῖ λέγον αὐτῇ. «Ἐν τούτῳ νίκα». Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν. σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβηρον).

Σημειώσεις. Ὅπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξῆλθε θριαμβεύων ὁ χριστιανισμὸς, οὕτως ὑπερενίκησε καὶ τὰς κατὰ τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναφανείσας αἱρέσεις, αἵτινες διέστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἵτι ἦσαν αἱ τῶν Ἰουδαϊζόντων, τῶν γνωστικῶν, τῶν μοντανιστῶν καὶ ἄλλων. Οἱ Ἰουδαῖζοντες ἀνemiγνυον Ἰουδαϊσμὸν καὶ χριστιανισμὸν, θέλοντες νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, διότι ἐπίστευον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐτήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ γνωστικοὶ ἐνemiγνυον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑψίστους θεοὺς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προήλθον πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πάντα τὰ κακὰ. Ἀνεγνώριζον δὲ πλὴν τῶν δύο ὑψίστων τούτων θεῶν καὶ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας θεοὺς, οὓς Αἰῶνας ἐκάλεον ὡς ἕνα τῶν Αἰώνων. τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. Γνωστικὸς ὠνόμαζον οὗτοι ἑαυτοὺς, διότι ἐνόμιζον ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ μοντανισταὶ ἦσαν ὑπεραυστηροί, δὲν συνεχώρουν τοὺς βρέως ἀμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ αὐστηροτάτας νηστείας ὡς μόνην ὁδὸν πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς τελείους χριστιανοὺς καὶ ἐμπνεομένους ἄνωθεν. Τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μοντανῶν ἐπίστευον ὡς ὄργανον τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 6.

Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ.

Τίνες καλοῦνται πατέρες !

Ὡς τὸ εἶναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὕτω τὸ εἶναι, τὴν

μόρφωσίν του ὀφείλει τοῖς διδασκάλοις του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς γριστιανοῖς ὠνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὠνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τῇ σοφίᾳ των διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητι τοῦ βίου αὐτῶν. Τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων περιέβαλεν ἡ Ἐκκλησία διὰ μεγάλου κύρους καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξαν αἱ σύνοδοι τὰ δόγματα τὰ κατὰ τῶν αἱρέσεων ψηφισθέντα. Ὅσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ' εἶχον καὶ ἰδίας γνώμας μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἢ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἀγίας Γραφάς, ἢ ἀναπτύσσουσι τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐκθέτουσιν τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἢ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ καταπολεμοῦσι τὰς αἱρέσεις, ἢ εἶναι ποιητικά, περιέχουσι δηλ. ὕμνους πρὸς τὸν Θεὸν ἢ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ εἶναι πρακτικὰ συγγράμματα ὀδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα, διότι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες διέσωσαν ἡμῖν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ τὰς ἀνερχόμενας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐμφοροῦμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὄντες πάσης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς των ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμβριθείας καὶ εἶναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

§ 7.

Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κλήμης, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας, Πολύκαρπος, Ἐρμᾶς Βαρνάβας.

Οἱ ἀρχαιότατοι πάντων τῶν πατέρων εἶναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες, οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων. Οἱ συγ-

γραφείς ο἗τοι ἤχμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος (75-150 μ.Χ.). Τὰ ἔργα τῶν εἶναι ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοποῦντα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ Ρώμης Κλήμης, ὅστις ἔχει γράψει ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ἣ ἡ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλήλοις εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἔχει γράψει 7 ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦγετο δέσμιος εἰς Ρώμην ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἵνα μαρτυρήσῃ ριπτόμενος εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορὰ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἄγνωστος τις σεγγραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς Διόγνητον ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἔθνικόν τοῦτον ἄνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ ὑπερέχου τῶν δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ Παπίας, ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθὲν, «Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις» ἐπιγραφόμενον δηλ. συλλογὴν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωζομένων προφορικῶς. Ὁ Πολύκαρπος, Σμύρνης ἐπίσκοπος, (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φιλιππησίους. Ὁ Ἐρμάς ἔγραψε σύγγραμμα, Ποιμένα καλούμενον, διότι παριστᾷ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θεῖον ἀπεσταλμένον, διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ Βαρνάβας ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ἣ παριστᾷ τὸν ἰουδαϊσμόν ὡς τύπον καὶ σκιάν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῇ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ἐχρησίμευσεν ἐκεῖνος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή.

§ 8.

Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ἰουστίνος, Τατιανός, Θεόφιλος, Ἀθηναγόρας, Ἐρμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤχμασαν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, αἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν ἔθνικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἰ κυριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἔθνικῶν ἦσαν, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι διότι ἀπέφευγον τὰς

διασκεδάσεις καὶ ἑορτὰς τῶν ἐθνικῶν· ὅτι ἦσαν ἄθεοι, διότι δὲν ἔβλεπον παρ' αὐτοῖς οἱ ἐθνικοὶ εἶδωλα θεῶν· ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτουργίας, διότι ἐκ φόβου τῶν δικωτῶν ἠναγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι· καὶ ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσβολῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀδύσμοι, ὑπερασπισθέντες τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ κληθέντες ἀπολογηταί. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἦσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ῥήτορος, εἰλκύνθη δὲ εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Ἰουστίνος, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε κερδήσει αὐτὸν πλεῖστερον. Ἐν τῇ Γραφῇ ὅμως ἐνόμισεν ὅτι εὗρεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστίνος γενόμενος χριστιανὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ὃν ἐφόρουσαν οἱ φιλοσοφοῦντες δικαιολογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανὸς γενόμενος δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν εἶναι θεία τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ὑπαγορεύων τῶν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένος τῶν ἐλλείψεων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφιῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντα καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειξαμένους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥητῶς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ' 16). Ὁ Ἰουστίνος ἀπέθανεν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167)—Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβεῆ καὶ Μάρκον Αὐρήλιον. Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωναν Ἰουδαῖον καὶ Λόγους πρὸς Ἕλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου ὑπῆρξεν ἄλλος ἀπολογητὴς, ὁ Τατιανός, ὅστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἕλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητὴς ἐγένετο ἔπειτα ὁ Θεόφιλος, ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αὐτόκλυτον.

ἔθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μεγάλῃς ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, ἡ ἐπιγραφομένη «Πρεσβεΐα πρὸς Μάρκον Αὐρήλιον», ἐν ἣ ἀντικρούει τὰς συνηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐπὶ ἀθεΐα καὶ ἀθεμιτουργίας. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα. Τελευταῖος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἐρμείας, γράψας Διασυρμὸν τῶν ἔξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἔθνικῶν, ἔργον ἀνευ μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἔθνικῶν, προσέβαλλον δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ψευδῆ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θεότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείκνυον διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερείας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Κατὰ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τὴν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅπως ἠγείχοντο καὶ τὰς ἄλλας μὴ ρωμαϊκὰς θρησκείας.

§ 9.

Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ', σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γινωστόν ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα, ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἤδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐστία ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθει νὰ εἶναι. Ἐκεῖ ἤκμασαν οἱ διασημότεροι γραμματικοί· ἐκεῖ ἦτο τὸ περίφημον Μουσεῖον καὶ ἡ περιλάλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή (Σακκᾶς, Πλωτῖνος, Πορφύριος κλπ.).

Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀκμάσῃ

καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία καὶ νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Πράγματι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἦσαν οἱ σοφώτεροι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν των μόρφωσιν καὶ τὴν περὶ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν δεινότητά των.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὗτοι θεολόγοι δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἐζήτουν κατὰ τὸ δυνατόν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων νὰ ὑψωθῶσι ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, δηλ. εἰς τὴν μετὰ λόγου πίστιν. Κέντρον δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκεῖ κατηχητικὴ σχολή, ἣτις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς, χάριν δηλ. τῶν κατηχομένων σχολῆς, οὖν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐζήτουν νὰ ἐμβαθύνωσι εἰς τὰ δόγματα, φιλοσοφικῶς ἐξετάζοντες αὐτὰ καὶ ἀποτελοῦντες ἐν ὄλον φιλοσοφικὸν θεολογικὸν σύστημα. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γράμμα, ἠρέσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, ἐζήτουν δηλ. ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἐννοοῦμενον ἐνόμιζον ὅτι ταπεινὴν τινα ἔννοιαν δίδει θαυτέραν, ὑψηλοτέραν δὴθὲν, μυστικὴν ἔννοιαν. Τὰς τοιαύτας αὐθαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας ἡγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἔθνικοι γραμματικοὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ραββίνοι ἐρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος ὑπῆρξεν ὁ Κλήμης (+211), ὅστις ὢν πρότερον φιλόσοφος ἐπεστράφη ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης ἐθεώρει τὸν χριστιανισμόν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν ὅ,τι καλὸν εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, ἐδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδίδιχεν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ φωτισθέντες διὰ τινῶν ἀκτίνων τοῦ θείου Λόγου, ὅστις ἐν ὄλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκεύασε τοὺς ἔθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ Κλήμης πρῶτος ἤρχισε διὰ τῆς λογικῆς ἐρεύνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν δηλ. κατανόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἰδίως τὸν Λόγον

προτρεπτικὸν πρὸς Ἑλληνας, τὸν Παιδαγωγὸν καὶ τοὺς Στρωμα-
ταις, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ
αὐτὸς συνέγραψε τὸν Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηχητικῇ
Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ Πάνταϊνος (†202).

§ 10.

ᾠριγένης.

ᾠριγένης. Ὁ σοφώτατος πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολό-
γων ὑπῆρξεν ὁ ᾠριγένης (†251), ὁ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλ-
κέντερος καὶ ἀδαμάντινος κληθεὶς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος
ἀπάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς
νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐσπούδασε παρὰ τῷ ἰδρυτῇ αὐτῆς
Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ, ἐρμηνευτῆς ἄριστος καὶ δογματικὸς βαθυνοῦ-
στατος ἀνέλαβε νὰ διδάσκη ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας
σχολῇ. Συνείθιζε δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρῶτον νὰ μελετᾷ τοὺς
Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ παρασκευάζῃ καὶ ἀσκή τὸ πνευμά-
των εἶτα δὲ νὰ εἰσάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς καὶ
τὴν ὑψηλοτέραν φιλάσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων. Ἐζη δὲ βίον
τελείας ἀσκήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του
μόνον ἀποζῶν. Ἐχὼν φήμην μεγάλην ἐζητεῖτο πανταχοῦ νὰ διδῇ
τὴν γνώμην του. Ἡ Ἰουλίᾳ Μαμμαία, μήτηρ τοῦ αυτοκράτορος
Ἀλεξάνδρου Σεύηρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ
τὸ τί διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἦλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα
πολεμήσῃ ἐκεῖ αἰρετικὰς δοξασίας. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Παλαι-
στίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεῖ χειροτονηθεὶς πρεσ-
βύτερος καὶ περιεθὼν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξαν-
δρείας Δημητρίου, ὅστις ἐφθόνησε τὴν φήμην του, ἠναγκάσθη νὰ
μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ νέαν θεολο-
γικὴν σχολὴν. Ἐκεῖ διέτρεψε μέγα μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγρα-
ψε τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὧν τὰ ἐπισημότερα εἶνε αἱ

Ἐρμηνεῖται τοῦ εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ δι' ἀντιπαροβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, τὸ Περὶ ἀρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιωδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοβερωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγοροῦ δικτῶ βιβλία του. Ἐγραψε δὲ καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα, ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἰδέαι τινὲς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὀρθαί. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἕνεκα ὧν ὑπέστη παθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ (†254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους ἐγένοντο ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (†265) καὶ ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος.

§ 11

✓ "Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.

Εἰρηναῖος.

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἄξιος μνείας εἶναι ὁ Εἰρηναῖος (†202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν (ἢ Μισσαλία, ὡς γνωστὸν, ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία τῶν Φωκαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνην ἐχειροτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου (202). Ὁ Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἐκτὸς πολλῶν ἔργων καὶ σπουδαίωτατον σύγγραμμα: Κατὰ αἱρέσεων, τὸ ὅποιον σώζεται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (Adversus haereses). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχαίων γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἱρέσεων, αἵτινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν. Μαθητῆς τούτου ἐγένετο ὁ Ἰππόλυτος (†258) πρεσβύτερος ἐν Ρώμῃ.

Σημ. Ἄξιοι μνείας εἶναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος

ἐν Ἀντιοχείᾳ ἰδίαν σχολὴν ἰδρύσαντες Δωρόθεος καὶ Λουκιανός, ἣτις ἠρμήνευε τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς.

§ 12.

Οἱ Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.

Τερτυλλιανός, Κυπριανός.

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀνέδειξε σπουδαίους τινὰς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, τῇ ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρχηδών εἶχεν ἐκλατινισθῆ καὶ ἀναδειχθῆ νέα Ρώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἑλληνας περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς θρησκείας ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ θίου. Ἐνῶ οἱ Ἕλληνες πατέρες δεικνύουσι θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λατίνοις κατὰ τὸ ἀρχῆθεν πνεῦμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἡ πρακτικὴ τάσις. Ὁ σπουδαιότερος τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι ὁ Τερτυλλιανός (†240) πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, ὅστις, πρὶν ἰερωθῆ, ἤσκει ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ρήτορος καὶ συνηγόρου ἔργον. Ἀρκοῦμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν θεωρεῖ περιττὴν τὴν ἔρευναν λέγων, ὅτι ἐπίστευσε προθύμως καὶ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐφαίνοντο αὐτῷ μὴ ὀρθῶς ἔχοντα (creto quia absurdum est). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, οἷον ἐπεδίδωκεν οἱ Ἕλληνες θεολόγοι μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔλεγε: «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξύ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξύ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;» Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν ὡς θεία ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δῆθεν ἀνάγκη ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ ὁμως παρὰ τὰς ἀρχὰς του ταύτας

ἦτο ὁ Τερτυλλιανὸς βαθύ πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητικὸς του λόγος. Ὁ Κυπριανός, ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, μαρτυρήσας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ διωγμοῦ (253-260), ὑπῆρξεν ἄριστος ποιμὴν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἣν εὕρισκε ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες κατὰ τὴν ἐξουσίαν εἶναι ἴσοι ἀλλήλοις.

Σημ. Ἄλλοι λατινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπῆρξαν ὁ Λακτάντιος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Μινούκιος Φῆλιξ καὶ ὁ Κομμοδιανός.

§ 13

Ἐποχὴ ἡ διοικήσεις τῆς ἐκκλησίας τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔξῳν οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἱδρυταί, ἐξήσκαον τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶχον βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστάς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ ἐκήρυττον τὸ Εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ διδάσκαλοι καὶ προφῆται ἀνέπτυσσον τὰς γραφὰς τῷ λαῷ. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διάκονοι, καὶ ὅτε δὲ ἤρχισε νὰ θεωρηθῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μετὰ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναῖκες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται περιέθαλλον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ

τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ἔλωσ ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπὶ ἔκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δέ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ του. Ὁσάκις ἠγείροντο ἐν τῇ ἔκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ Ρώμης, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ρώμης ὡς τῆς βασιλευσούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἔκκλησῖαι οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κλπ., ἐνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ρώμης ἐπίσκοπος μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ρώμης, τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἔκκλησῖαι δὲν ἀνεγνώρισαν ταύτην.

§ 14.

Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθηον οἱ ἐν Ἱερουσαλμοῖς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ

τελῶσι τὰ τῆς Μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὁμῶς καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ.Χ.) ἔπαυσεν ἔντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ.Χ.). Οἱ ἔξ ἔθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ εὐχαριστία, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήσθιον πάντες, ἀγάπαι καλοῦμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτ' ἐγίνετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἑσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεως τελουμένου, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινομένου χριστιανοῦ ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν Κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ δὲ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα ἡ λατεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρῶτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαίτεροι οἴκοι πρὸς λατείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἷτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ καθὼς καὶ οἱ Ιουδαῖοι ἔτρεφον δέος τι πρὸς χοῦσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιήσει' κατάχρησιν οἱ ἔθνη καὶ ἐν τῇ λατείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· ἐφοβοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατείαν· ἀλλὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπη τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ

νά εισάγηται: παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρός, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνός, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναὺς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῇ ἰδιωτικῇ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων, οἰκῶν, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσῆγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρῶτας εἰκόνας παριστανούσας σκηναὶς ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Παναγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσα ἐν τοῖς κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς καὶ τοῦ Πάσχα αἱ ἑορταὶ τῆς Πεντηκοστῆς, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ἀναλήψεως, τῶν Ἐπιφανείων, εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ μνήμαι τῶν Μαρτύρων.

Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευή, ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγίνετο νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν, ἦτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τessaρακοστὴ δὲ ὠνομάσθη, διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὅμως διέφερον ἐν τισὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, τὸ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μί-

μησιν. Ἦκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστινικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸ τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ χοῖσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ νὰ τελῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μαρτυρεῖ τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλικῶν καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελοῦντας μετάνοιαν Ὁ γάμος ἠλόγεϊτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἤρχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοὺς χριστιανοὺς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (ὄθεν μυστήρια), καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδεῖας ἀποθησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγηρχυίας, ἐθνικῆς καὶ Ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικέσεως ὕγικῶν θρη-

σκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδύνατο νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν ἐλλυκεν ἡ νέα πίστις αὐτοὺς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὀπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία ἦτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιοῦτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων ταύτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβαίως, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν. Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀπονήσκησιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τοὺς τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμὸς. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατούσαν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκκελυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἡθῶν αὐστηρότης ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτήρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὄλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρὰ τισι μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας ἀσκήσεως, ἧτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὐτῆ ἀσκήσις ἦτο τρόπος τινὰ διαμαρτυρησίς τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες,

ἐλέγοντο ἄσκηταί, μένοντες δὲ ἄγαμοι υπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἀδι-
 ἀλειπτον προσευχὴν, νηστείαν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ
 ἄνδρες ἔζων οὕτως, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι καλοῦ-
 μεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἄσκηταὶ οὕτοι ἐντὸς τῶν
 πόλεων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν
 εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ
 τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι
 ἄσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ Μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύ-
 πτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι
 διέμενον δι' ὄλου τοῦ βίου τῶν μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐ-
 στηροτάτης δὲ ἐγκρατείας τῶν καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς τῶν
 εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους τῶν. Σπανίως κατήρχοντο
 εἰς τὰς πόλεις οἱ ἄσκηταί, ὡσάκις ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας τῶν
 (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστια-
 νῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἰρετικούς
 τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐ-
 στηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρνησις, ἣτις ὑπερέ-
 βαινε καὶ αὐτὴν τὴν τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος,
 ἔθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (323 — 867 Μ. Χ.)

Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ Μεγά-
 λου Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη
 ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ;

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν
 καταδιωκομένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθομένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ
 διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψω-

• Κυριακοῦ Ἐκκλ. Ἱστορία Ἐκδ. 7η 2. [10] 26.

σεν, ἐφ' οὗτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τῶς καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα· οἱ κληρικοί ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ Κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προησιάζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διὰδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἰνα δὲ ἐξασφαλισθῇ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, οὗρου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, οὗρου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάρθεσις αὕτη τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον ἔσχε οὐδαμῶς ἀποτελέσματα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχέος χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς αὐτῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατοῦ. Τὰ πάντα λοιπὸν ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔσχε 1000 ἔτη, διαφύλαξε δὲ παλαιὸν κατὰ μυρίων ἐχθρῶν, Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ρώσων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολῦτιμον παρακαταθήκην, ἣτις μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγέννησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν τὸν Κωνσταντῖνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μετὰ τῶν ἁγίων. Καίπερ ὁμοῦ προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔβλεπεν, ὅτι κατέρρειν ἀπ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δέ, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ εἶναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται.

Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηνέχθησαν ὁ Κωνσταντῖος, Θεοδοσίος ὁ Α΄, Θεοδοσίος ὁ Β΄ καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α΄, ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στῆριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπεδίωξεν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον πολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστην ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον, σχεδόν, ὅτι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῶ χριστιανῶ ἐχθρῶν τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β΄, ὡς ἀντιπράττουσα δῆθεν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γνησίων χριστιανῶν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι, ἐνῶ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοηθεὺς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγάλου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησέν αὐτήν, ἂν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα· Ἐσποῦδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῶ παρηγκώνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς ὕψωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητο-

ρικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἵρέσεις. Θέλων δὲ νὰ διαφεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐδοθήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ σεισμός ἐπισυμβὰς ἐματαίωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἐπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἡττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοί, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλόν του μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναπτῆσῃ θρησκείαν ἤδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχεν ἤδη ἐλεγχθῆ. Μετὰ δύο ἐτῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν ἐν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (363), λέγεται δὲ ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατώρθωσε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπεφώνησε: «Νενίκηκάς με, Γαλιλαῖτε!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσφύζοντο ἐτι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει.

§ 17.

Ἐξαπλώσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

Εἰς τίνας ξένους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός ;

Ἐνῷ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμός διεδίδετο ὁσημέραι εἰς τοὺς νέους λαοὺς. Οὕτως ἐξαπλοῦται τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν, καὶ τὴν Ἀβησσυνίαν. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ δὲν ἠδυνήθη ἡ νέα πίστις νὰ ρίψῃ βαθείας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας προόδους, πρῶτον διότι οἱ πλεῖστοι λαοὶ αὐτῆς εὕρισκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ ἀναπτύξει, ὁ δὲ χριστιανισμός ὡς πνευματικὴ θρησκεία προποθέτει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ· τὰς χριστιανικὰς ἰδέας τοῦ ἐνὸς πνευματικοῦ ἀοράτου θεοῦ, τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείας, τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος πάντων.

τῶν ἀνθρώπων, τῆς μονογαμίας καὶ τῆς προσδοκίας πνευματικῶν ἀγαθῶν ἐν ἄλλῃ ζωῇ δὲν ἐννοεῖ ὁ βάρβαρος ἄνθρωπος, ὅστις θέλει ὀρατοὺς θεοὺς, ὑλικὴν διὰ θυσιῶν γινομένην λατρείαν, δούλους νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτόν, πολυγαμίαν καὶ ὑλικὰς ἀπολαύσεις ἐν τῷ παραδείσῳ· δεύτερον διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὔρε σφοδροὺς πολεμίους ἔνθεν μὲν τοὺς πανταχοῦ ἔκτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφὴν δῆθεν τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ τοὺς χριστιανούς ὡς ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος τοὺς μωμεθανούς. Οἱ μωμεθανοί, ὄπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἀναφανέντος περὶ τὸ 622 ὡς ἱδρυτοῦ νέας θρησκείας, ἣ ὅποια ἔμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀτεχος ἀντιγραφὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ ἧς θεμελιῶδες δόγμα εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ὀρμηθέντες ἀπὸ Ἀραβίας ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μωάμεθ κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ τῶν διαδόχων του Καλιφῶν, κατέκτησαν κατὰ μικρὸν πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δέ, ὅπου ἐξηπλοῦντο, καταπιέζοντες τοὺς χριστιανούς ἐπέβαλλον διὰ τῆς βίας τὸν Ἰσλαμισμόν. Ὁ Ἰσλαμισμός μετὰ τοῦ ἀθαιρέτου Ἀλλάχ τοῦ διὰ τῆς ἀπεριορίστου θελήσεώς του ἔχοντος προαποφασίσει τὰ πάντα, ἅτινα γίνονται διὰ τοῦτο ὡς εἶναι πεπρωμένον, μετὰ τῆς παραδοχῆς τῆς δουλείας, μετὰ τῆς πολυγαμίας καὶ μετὰ τοῦ πλήρους ἡδονῶν παραδείσου ὑπῆρξεν εἰς πολλοὺς ἀμορφώτους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς εὐπροσδεκτότερος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ἂν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ἔμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες, ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες κατὰ τὸν Δ', Ε' καὶ Σ' αἰῶνα, κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ χωρῶν τούτων, τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ λοιπῶν ἀναμιχθέντες ἀπέτελεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἡδὴ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβέουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι

τῶν λαῶν τούτων ἠσπάσθησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ Γότθοι οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβηγοί, οἱ Δανοὶ καὶ οἱ Ὀλλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ῥῶσοι, Σέρβοι), Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλμάται, Ἀβαροί), κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα. Οἱ Ἀγγλοσάξωνες καὶ Σλαῦοι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμὸν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

§ 18.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ; Τίνες ὑπῆρξαν αἱ τότε ἀναφανεῖσαι αἰρέσεις αἱ διαταράξασαι τὴν Ἐκκλησίαν ;

Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἠρεύνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' οὗτοῦ ἡ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθορύβως, ὅπως ἤρμοζε καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους συνέβαιεν, ἀλλὰ συνταράττουσι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος γεννῶσαι μίσην μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δέ, διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς

τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δέ, διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε. ✓

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἄρειος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ Μακεδόσιος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ Εὐτυχιῆς τοῦναντίον ὠνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ Πελάγιος τέλος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει νομίζων ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῶν ἰδίων του ἠθικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ, δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα καὶ νὰ ἀποβῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, ὡσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ σύνοδοι δὲν ἤρχον, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμενικὴν ἐξηπλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (καὶ τοιαῦται ἐγένοντο ἑπτὰ), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις ὅτι ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδίωκοντο.

Ἡ τελευταία συζήτησις ἢ συνταράξις τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδόν, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Η' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ αὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος καὶ Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένῃ, ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν

εικόνων, Ὡρίσθη δέ ἕνα μὴ ὁ λαὸς περιπίπτῃ εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνον ἀπλή τιμητικὴ προσκύνησις, ἡ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμένιος, Θεόφιλος), ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτὴν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι ἔδραψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὡστε, ἐνῶ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον ὅτι ἐπεδίωκον τὴν πρῶτον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων* εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δεμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν καὶ ὅτι αἱ εἰκόνας κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

Οἱ Ἕλληνας ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος. Οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δύνανται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίης ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰὼν. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταῖς τάσεσι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, τὸν Ὡριγένη ἔχοντες ὁδηγόν καὶ συνδιάζοντες τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ

φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύσσοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, τῆ γραμματικῆς δηλ. καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐπικληθεὶς (†373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπεδόθη αὐτῷ δικαίως διὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ τὴν ἐξοχὸν αὐτοῦ σοφίαν. Ἐμορφώθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὠριγένους. Ἦδη δὲ νεαρῶτατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν μεγάλην αὐτοῦ θεολογικὴν πολυμαθειαν καὶ ρητορικὴν δεινότητα καταπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς καὶ μέγας συντελέσας εἰς τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νίκην τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' οὗτου ἐγένετο τῷ 328 ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀμειλίχως ὡσὰν ὑπερίσχυον ἐν τῇ αὐτῇ οἱ ἀρειανοὶ ἢ οἱ ἡμιαρεινοί. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησε ἐπὶ 45 ἔτη. Εἶναι δὲ βαθὺς θεολόγος καὶ ἐπιστημονικώτατος μορφωμένος, ἐνῶ συγχρόνως ἦτο καὶ τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου θαυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκηταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἀκρας αὐτοῦ ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως, διὸ συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα συγγράμματά του εἶναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἕλληνας κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἵρετικῶν ἔργα του καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι εἰς ἕκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ βαθυνουστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρξε καὶ ὁ Καισάρειος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης Βασίλειος (379). Ἀνατραφεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἐμμελείας, ἣτις ἦτο ἐκ τῶν ἐναρρωτάτων ἐκείνων χριστιανῶν γυναικῶν, ὧς θαυμάζων ὁ ἐθνικὸς Διδάκιος ἔλεγεν «οἷας θαυμαστάς γυναῖκας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί!» ἐξεπαιδεύθη μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ σχολῇ, ὅπου συνέδεσεν ἀδελφικὴν ἰσόδιον φιλίαν πρὸς τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον στηριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς

Πόντον, εἰς τινα πατρικὴν ἐξοχὴν, ἀφιερῶθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολίτης Καισαρείας ἀνέπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρό- τυπον ἀρχιερέως γενόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἠγωνίσθη γεν- ναιότατα ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαίως τὸν ἀρειανισμὸν ἐπιβάλλοντος. Ἐνῶ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόησε, μόνον τὸν Βασίλειον δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψη. Ὅτε δὲ ἐπίτροπός του Μόδεστος ἠπέλιθον αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δήμευ- σιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν. «Οὐδὲν τοῦτο πτοεῖ με· περιουσίαν δὲν ἔχω· παντοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀντεῖχε πολὺ εἰς τὰς βασάνους· ὁ θάνατος ἤθελε μὲ ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!». Ἐμερίμνα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πατὴρ συστήσας τὸ περιφημότερον τῆς ἐποχῆς του πτωχοκο- κομεῖον, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν καιρῷ λιμοῦ ἑκατοντά- δας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἠγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἄσκησιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἐγραψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασσικῇ, ὡς ἐρμηνείας, κατὰ ἀρειανῶν λό- γους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

§ 20.

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

Φίλος στενωτάτος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἦτο Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός (†390). Εὐσεβέστατα ἀνατραφείς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῶ καὶ Καισα- ρείᾳ, εἶτα δὲ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ δεσμῶν φιλίας στενωτάτης συν- δεθείς ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῶ καὶ

βοηθὸς ἐπίσκοπος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γεγηρακότα ποτέρα του Γρηγόριον, ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης, ἂν καὶ δὲν εἴλκυεν αὐτὸν ἢ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τόσον ὅσον ἢ περὶ τὰ γράμματα σπουδῇ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετὴν, παιδείαν καὶ εὐγλωττίαν του ἤρχισε ταχέως νὰ διαδίδηται πανταχοῦ. Διὸ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὀρθόδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικράν τινα ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Ἀνστασίας, καλοῦσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίσῃ ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὗς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ῥητορικὴ του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ἰερώνυμος ὁ γνωστὸς Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, διατρίβων τότε ἐν Ἀνατολῇ, ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλάκις ἠπειλήσεν νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ ἀγῶνες του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλους δι' ἐπιτυχίαν. Θεοδόσιος ὁ Ἀ' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπεδίωξε μὲν τοὺς ἀρειανοὺς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· οἱ νοοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὀρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένῃ δευτέρᾳ οἰκουμένηκῃ συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλεῖστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα εἶνε οἱ 45 λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα δὲ οἱ θεολογικοὶ του καὶ οἱ πανηγυρικοὶ. Ὁ Γρηγόριος εἶνε ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροαίαν. Ἐγραψε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα τὸ κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐρουπίδου «Ὁ Χριστὸς πάσχων» πεπονημένον.

Σημ. Ἄλλοι ἔνδοξοι ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν Γρη-

γόριος ὁ Νύσσης, Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὁ τυφλὸς Δίδυμος, ὁ Μακάριος, ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ Νεῖλος. Ἐκ τούτων ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν πρὸς τὸν Βασιλείου καὶ τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον. Ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἠκολούθει τὸν Ὠριγένη καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν Λιβάνιον. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶνε ὁ Μέγας κατηχητικός του.

§ 21.

Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας. Χρυσόστομος.

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤκμασαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του Χρυσόστομος κληθείς. Οὗτος εἶχε μητέρα τὴν εὐσεβῆ Ἀνθοῦσαν, ἣτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ῥητορικῆς ἐχρησίμωσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Λιβάνιος, ὅστις νέον ἔτι ὄντα ἐθαύμασεν αὐτὸν διὰ τὴν φυσικὴν του ῥητορείαν καὶ δι' αὐτὸ εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι τοῦτον θὰ κατέλειπε διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, ἐὰν δὲν εἶχον αὐτὸν κερδήσει οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσπούδασε τὰς Γραφὰς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐνῶ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρώτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀποθανόντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἠρνήθη φυγών. Χειροτονηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ καὶ πολυανθρώπῳ πόλει, τῇ ἐχούσῃ παμμέγιστον ναόν. Ἐν

τῷ ναῦ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἄκων ἀναβιδάζεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπίσκοπος κηρύττων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτρεπομένους ἔκ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρου καὶ τὰ πλοῦσια εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γόθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐνῶ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατρικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἶδωλον τοῦ λαοῦ, ἔνεκα τῆς πρὸς τοὺς παρεκτρεπομένους αὐστηρότητος αὐτοῦ, ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυρὰν μερίδα ἐχθρῶν, ἣ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς αὐλῆς τῆς ὁποίας τὰ ἐκλελυμένα ἦθη ἤλεγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἀνήκε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, οὗ τῇ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχεν ἵνα κατηγορηθῇ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοῖς καὶ γελοίοις ἐγκλήμασι (π. χ. ἐπὶ τῷ ὅτι ἦσθιε μόνος, ὅτι ἐξήρχετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἀνευ ἀκολούθων κλπ.) καὶ καταδικασθῇ εἰς ἐξορίαν (403). Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ Αὐλὴ ἵνα ἀνακαλέσῃ τότε αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνεκα τοῦ στασιάζοντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσοστόμου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων. «Πάλιν Ἡρωιδίᾳ μαινεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν ἐπὶ πύνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὗτοι κατηγγέλθησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἐξορίζεται καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον, ὅπου ἐν μέσῳ μεγίστων κακουχιῶν ἀποθνήσκει (407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς μεγαλυτέρους ῥήτορας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Βοσ-

σουέτου. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀνθηρὰ καὶ πλήρης δυνάμειος. Ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὕφος του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὠριγένη εἶναι πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἐχει ὀμιλίας ἐξηγητικὰς ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους διαφόρων ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περί ἀνδριάντων, οἱ Περί ἱερωσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηχομένους, καὶ πλείστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησίαι διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἓνα τῶν τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (†760), ὁ πρῶτος συγγραφεὺς πλήρη δογματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἐκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἣς προτάσσονται, ὡς εἰσχωγῆ, φιλοσοφικὰ κεφάλαια καὶ περὶ αἱρέσεων, καὶ γράψας ἱερὰ παράλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἀγίων εἰκότων καὶ ὕμνους, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (†828).

Σημ. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξαν Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων (†369) ὁ Ἀπολλινάριος (†390), Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας (†428) καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρου (†457).

§ 22.

Οἱ Λατῖνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ' Ἀμβρόσιος, Ἀύγουστῖνος, Ἰερώνυμος, Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Μεδιολάνων ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος (†397), ὅστις

ἔγένετο ἐπίσκοπος ἀπ' εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τοῦ λαοῦ τῶν Μεδιολάνων, ὅπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὠρισμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἐκέκτητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἐξόχου ῥητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεπρωτισμένος. Ἐδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων του, ἐνώπιον μηδενὸς πτοούμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ Αὐγουστίνος (†430), ὅστις ἦτο βαθύ πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἱκανώτατος εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνος πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλήνων πατέρων παραβάλλουσιν, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν βυθυστέρων συγγραφέων πασῶν τῶν ἐποχῶν θεωροῦσιν. Ἐνῶ εἶχεν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὁπαδὸς χριστιανικῆς τινος αἵρέσεως καὶ εἶτα ἠσπάσθη τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Ἄλλ' ἐνῶ εὕρισκετο ἐν Μεδιολάνοις φοιτῶν ἐκ περιεργείας εἰς τὰ κυρύγματα τοῦ Ἀμβροσίου, αἴφνης ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικὴν γίνεται ἐν Ἰππῶνι πρῶτον μὲν προσδύτερος εἶτα δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης Ὁ Αὐγουστίνος ὡς ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐξήσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γνώμαι αὐτοῦ εἶχον γενικὸν κύρος, Ἐλάμβανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα εἶναι τὸ Περὶ πόλεως Θεοῦ καὶ αἱ Ἐξομολογήσεις του, αἵτινες εἶναι αὐτογραφία τις. Τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ Αὐγουστίνου δὲν εἶχεν, ὑπῆρξεν ὁμοίως ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ Ἰερώνυμος (†422), ὅστις τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου του διέτριψεν ἐν Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἔμαθε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐγγραφῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπεχείρησε νέας εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, καὶ αὕτη εἶνε ἡ κληθεῖσα Βρουλγάτα. Ἔμέχρι σήμερον ἐν ἐπισήμῳ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπίσημος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Διάλογος (604), ὅστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν, ἔδειξεν

ὅμως σπανίαν διοικητικὴν ἰκανότητα καὶ ἐλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

§ 23.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;

Ἀφ' οὗτου Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιότερους χρόνους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν προῖστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθεῖς, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηγώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν τινα ἐξουσίαν. Ὅσάκις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἑξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας.

ἐπίσκοποι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὓς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24.

Πῶς ηὔξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης.

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλύτερα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς Δύσεως, ἦσαν ὁμοῦ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι, οἷον αἱ τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε δὲ ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' οὗ ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ δὲν ἤρχετο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ καθὼς τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρά τῷ Ματθαίῳ (15' 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» ἤξιουν νὰ δεσπόζωσι πάντων ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει δῆθεν τοιαύτην τινα ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ

ὡς εἰ ὁ ἀπόστολος αὐτός ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὐταὶ προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμέναι. Δὲν ἴδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίαν (εἰς ἣν ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἰδιώται χριστιανοί), οὐδὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς δὲ ἐπίσκοπος Ρώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἣς ὠκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ εἰς Χριστὸν πίστις, ἣν ὠμολόγησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὕτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει ὁμοῦς ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ αἰ παράλογοι αὐταὶ ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἐπονέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ρώμης ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλλανθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἀγίου πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὐταὶ συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, δσάκις συνεχίνουσι τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπῆρκουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὄνομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαί, διότι ἀντεπρο-

σώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὤφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἐπεκηρύσσοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειοψηφία. Πρώτην ταύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 326 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυσσοῦσης, κατεθρόνυθεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοῦ 318 πατέρες. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἐξῆς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων· ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν Χαλκιδόνι Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν εὐτυχιανισμόν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος· ἡ ἐν Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692 καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὗτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλοῦσοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεάς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια κτιζόμενα κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἔδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα ἢ ἁγίασμα. Τὸ πρὸς τούτου μέρος ἦτο κυρίως ναός, ὅπου ὑπῆρχεν

ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὠρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἴσταντο
 οἱ πιστοί. Ὁ ἔμπροσθεν πάντων χῶρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τε-
 λευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανοούντων καὶ
 τῶν κατηγουμένων, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε οὗτοι ἐξέλειπον ἢ κατέστη-
 σαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον
 διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ εἰκονοστα-
 σίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ,
 ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη
 ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ῥυθμός, οὗ
 πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας,
 ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν
 αἱ ἐκκλησίαι εἰκόνων, πύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανι-
 σμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν καλῶν τε-
 χνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ θεοῦ, ὅπερ ἔτρεπον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ
 ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν ἀναφαίνονται
 νέαι, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς Παναγίας μητρὸς τοῦ
 Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπα-
 παντῆς, τῶν Ἁγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρό-
 μου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυ-
 ροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Πρωτομάρ-
 τυρος Στεφάνου ἐτιμᾶται πολὺ παρὰ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν,
 διότι οὗτος ἔδωκε τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῆς
 χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐμιμήθησαν καὶ τοσοῦτοι
 ἄλλοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Κηρύττων τὸν Χριστὸν ἐν Ἱεροσο-
 λύμοις, ἐπειδὴ διὰ λαμπροῦ λόγου, ὃν ἔκαμεν ἐν τῇ βίβλῃ τῶν
 Πράξεων (κεφ. ζ') καὶ ἐν ᾧ διεξέρχεται ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν
 τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ, ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους, διότι κατεδίωξαν ἀπ'
 ἀρχῆς πάντας τοὺς λέγοντας εἰς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλέγ-
 χοντας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὰς κακίας των καὶ τελευταῖον συνε-
 πλήρωσαν τὰ ἐγκλήματα τῶν πατέρων των, προσηλώσαντες ἐπὶ
 τοῦ σταυροῦ τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, παρώργισε τοὺς Ἰουδαίους
 εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε ὀρμήσαντες ἔσυραν αὐτὸν καὶ ἐλίθο-
 βόλησαν. Ὁ Στέφανος καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς δὲν ἀπέ-
 θαλε τὸ θάρρος του, ἔδειξε δὲ τὰ εὐαγγελικώτατα αἰσθήματα ὑφ'

ῶν ἐνεφορεῖτο, διότι μισούμενος τὴν ἀνεξικακίαν τοῦ Κυρίου γονυπετήσας, ἐνῶ ἐλιθοβολεῖτο, ἠυχήθη ὑπὲρ τῶν δημίων του, εἰπὼν «Μὴ στήσης, Κύριε, αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην». Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὖρει ἡ ἁγία Ἐλένη, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὕψωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἢ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἧς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἁγίων Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἧτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαούς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι διέπρεψαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διατῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταί, ἧτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαιίου, τοῦ γάμου καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφῶνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἑορτάς.

§ 27.

Ποῖα τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παρούσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐν τῇ καθαριότητι ἐκείνῃ ἧτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικοὺς. Ἀφ' οὗτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει [καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπέλαυσαν πολλῶν προνο-

μίων, οἱ δὲ ὅπαδοι τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦναντίον κατεδιώχοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἕνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γενόμενοι μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἥθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἡθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίσην μετὰξυ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγέννων πολλάκις ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἄς ὀλίγον ἐνόουν, ἐφανατίζοντο. Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἄλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ἡ ἐποχὴ αὕτη παρβαλλομένη κατὰ τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκεται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγκριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴστανται ἡθικῶς πολὺ ἀνώτεροι αὐτῶν· διότι ὅπως δὴποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἥθη, ἅτινα ἦσαν πάντοτε καθάρωτερα ἢ τὰ τῶν ἐθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ἀκολασία περιεστάλει· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη· αἱ θηριομαχίαι καὶ αἱ μοναρχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἔπκυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὕρισκον περίθαλψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

§ 28.

Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης, ἡ προσελθοῦσα, ὡς εἶδομεν ἀλλεχοῦ, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν διεσφύζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἀσκησις εἶναι ὑπερβολικὴ ἀφροσύσις εἰς τὰ θεῖα. Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μέ-

νοντες ἄγαμοὶ ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῶ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενοούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἰδους ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Μέγας Βασίλειος θαυμαστῆς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πῶτος αὐτὸς τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὤφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεβλήθη τοῖς μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ ψυχρὸν κλιμα τῆς Δύσεως. Πολλοὶ ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χεῖρας τῶν πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι, διότι οὐ μόνον ἡ ἡρησκειτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, παλλοὶ μοναχοὶ ἐξηκολούθησαν τὸν ἀρχαι-

ον ἀπομεμονωμένον ἐρημικὸν βίον (ἐρημιῖται), ἄλλοι πάλιν ἐπε-
νόουν νέα εἶδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους· Μεγά-
λως ἐθαυμάζοντο οἱ στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον δι'άγοντες,
οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε Συμεὼν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (867-1453)

Α'.

Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία.

§ 29.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς
καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας ;

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες
ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπισημότη-
τος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν προαίμως τὴν πρό-
θεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς. Ἐν τῇ Δύσει δὲν
ἀλήνησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν
σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον
σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρ-
τητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτοῦς. Μόνον αἱ ἀνατολι-
καὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόξεις των
δὲν ἠθέλον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτοῦς. Διὰ τοῦτο οἱ
πάπαι ἐδυσανασχέουν, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον,
ἵνα ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτεί-
νωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνό-
μισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς

τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Φώπιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιότην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς δικαίως ὑπερασπίζων ἀντέστη εἰς αὐτούς. Τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ ἡ ἄθεσμος ἐπιθυμία των νὰ δεσπόσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἐξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος. Πρὸς τοῦτον περιήλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αυτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ρῆξιν. Ὁ δὲ αυτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχίας ἀνεδίβασε δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φώπιον, ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστόν, ὅστις ἠλπίζεν, ὅτι διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἐμελλε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πατριάρχης. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει, καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτησαν αὐτὸν πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα (διότι ἦτο λαϊκὸς) προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀμέσως ἀπὸ λαϊκῶν, οἱοὶ ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Ταράσιος. Οὐδεὶς ἀρχαῖος κανὼν ἀπηγόρευε τοῦτο. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐφαίνοντο ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμῃ ἐντελῶς κατασιγᾶσαι, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς. Προσε-

κλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' νὰ συμμετάσχη τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἄντι λοιπὸν νὰ δεχθῆ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσκεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστής, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαήλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσε ποτε τοῦτο. Ἄλλ' ἀφοῦ ἦλθον εἰς ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ Ἰγνατίου δὲν ἐνείχετο καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τὸν σκοπὸν του. Διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἐχυτὸν ἐπισκόπων ἀφώρισε τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ρώμῃ. Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ρώμης. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου συγκαλεῖ σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις συνελθοῦσα δικαίως ἀναφώρισε τὸν πάπαν καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγὸνός τετελεσμένος. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἄδρια-

νὸς δ' Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φονεύσαντος μὲν τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναθιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίου, νὰ ἐπιβληθῆ ἡ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου τῷ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦν οἱ Λατῖνοι ὀγδόη οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκυρύχθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστὴς τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινωσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασίλειος εὐμένεστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας. μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀγδόη οἰκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε τὴν παπῶφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον. Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα.

§ 30.

Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ ὁσάκις οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν σκοπῶν ἐνόμιζον ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτησαν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ρώμη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἄλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ

Πε
ἀδν
ιερέα
χρ
σο βρο

σὺν
ταύτῃ
νδ

καὶ οἱ Παλαιολόγοι, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν, ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δέ, ὅτι, εἰάν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἐκυτῶν, ἠδύνατο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τρύτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλώσωσι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὅτε κλῆρος καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως αἰσχροῦς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν θρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ θυσιάζῃ ἀντ' οὐδενὸς συμφέροντος. Ἡ τελευταία σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠπειλοῦν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεωτερικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' ἢ βεβιασμένη καὶ ψευδῆς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνεληθόντων εἰς συνόδους ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δικαίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιαύτης ἐνώσεως, διότι ἐθέρει ἀτοπὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πάτριον θρησκείαν δι' ὁσονδήποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικὸς σκοποὺς τοῦ πάπα καὶ δικαίως ἐμίσει τοὺς Λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατὰ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων εἶχον προσβάλει τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ, καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπώτατα, καὶ καταλάβει πλεῖστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σχίσμα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ παπισμοῦ νὰ

ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τῆν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχῆσαντας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Μάρκον τὸν Ἐφέσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ οὐ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, διότι ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν παπισμὸν, ὅστις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο πανίσχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐχθρὸς παντὸς ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνιζε, θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἐκφραγισθῇ ὅπως ἔπαθον ταῦτο οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες οἱ δεχθέντες ἐν ἀνατολῇ τὸν παπισμὸν, οἱ Γραικοκαθολικοί, ἢ Οὐνίται λεγόμενοι, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν καὶ ἐλησμόνησαν ὅτι εἶναι Ἕλληνες καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἕλληνες, οἵτινες κατὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ ὄπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31

Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιοτέρους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνανται νὰ παραγάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅτε ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτε ἠρμήνευον τὰς Γραφάς, ἠρκοῦντο νὰ ἀνατρέχῃσιν εἰς τὰς γνώμας τῶς ἀρχαιοτέρων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ του ἔδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραψεν ὁ Οἰκουμένιος.

ὁ Ζυγαβηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου· Νικόλαος ὁ Μεθώνης ὁ γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου· Νικήτας ὁ Ἀκομινᾶτος, ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων· ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος· οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες Νεῖλος καὶ Νικόλαος οἱ Καβάσιλαι, Γρηγόριος, ὁ Παλαμᾶς, Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεννάδος ὁ Σχολάριος· καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης.

§ 32.

Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἦθη καὶ ποῖα ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, εὗς ἤρχισαν νὰ συλλέγωσι πολλοί, ἐν εἰς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπενέβρινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πολλάκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσαν ὁμῶς τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ὅσάκις ἀπέλαυνεν τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια ἡσήμεραι ἠϋθύνετο καὶ μάλιστα, ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν οἱ σλαυτικοὶ λαοί, ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσοι. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος) κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας ἐγκαθίδρυσαν Λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἐπραξαν οἱ σταυρο-

φόροι καὶ ὀπουδήποτε ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλλον τὴν κυριαρχίαν των, οἷον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Πατριάρχας. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄθως, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἔνθα ἰδρύθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείῳ τοῦ Μακεδόνοιο. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια τὰ τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμὸν).

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτὴ ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς. Μόνον νέαι τινὲς ἑορταὶ προσετέθησαν εἰς τιμὴν νέων ἁγίων τῶν τότε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφανέντων καὶ δοξασάντων αὐτὴν διὰ τοῦ ἁγιωτάτου βίου των. Πρὸς ἔπαινον αὐτῶν ἐποιήθησαν τότε καὶ πολλοὶ νέοι ὕμνοι, κανόνες λεγόμενοι, οἵτινες εἶναι πολλάκις γεγραμμένοι μετὰ ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ ἐλέγχουσι βαθὺ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Περιελήφθησαν δὲ οἱ ὕμνοι οὗτοι μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων εἰς διαφόρους συλλογὰς, ἦτοι τὸ Τριψῆδιον τὸ Πεντηκοστάριον, τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηναιᾶ. Καὶ ἡ μὲν Παρακλητικὴ χρησιμεύουσα δι' ὅλου τοῦ ἔτους περιέχει ὕμνους εἰς δόξαν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ. Τὸ δὲ Πεντηκοστάριον περιέχει τοὺς ὕμνους τῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἡμερῶν. Τὸ δὲ Τριψῆδιον εἶναι ὀρισμένον διὰ τὸν χρόνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τὰ Μηναιᾶ περιέχουσι τοὺς ὕμνους εἰς τοὺς διαφόρους ἁγίους τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους. Τότε προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ νεώτεραι νηστείαι, πρὸ τῆς ἑορ-

τῆς τῶν Ἀποστόλων, πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

§ 23.

Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ρώσων εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Σλαύων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν χριστιάνισις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης Ἑλληνας μοναχοί, ὁ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος), γνωρίζοντες τὴν σλαυικὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἄλλ' ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἶφνης ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικοὺς εἴτε ὅλως ἀθαιρέτως, ἀποστέλλει Λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἰσπαύῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ, πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες ἐπανήλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαμλάται καὶ ἄλλοι Σλαῦοι εἶχον ἤδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆναι.

Οἱ Ρῶσοι προσήλθον ἓνα αἶψον μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἣτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ

τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδίμηρου. Ὁ αὐτοκράτωρ αὗτος λέγεται ἕτι ἐπεμψε πρεσβείαν Ρώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ διάφορα θρησκευτά, αὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσίας, ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβῳ, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἑδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Στ' καὶ Ζ' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησῖαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προελθοῦσαι αἰ^α τῶν Νεοτοριανῶν, τῶν Μονοφυσιτῶν (Ἀρμενίων, Ἰακωβιτῶν, Κοπιτῶν, Ἀβησινίων) καὶ τῶν Μαρωνιτῶν. Αἱ ἐκκλησῖαι αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἣ δὲ ἱστορίᾳ τῶν οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν.

Β'.

Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 43

Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ ὅποσον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠθέλησαν ἀνευ εὐδενὸς δικαίου νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος τῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, πρου-

«Κυριακῶς Ἐκκλ. Ἱστορία Ἔκδ. 7η 20|10|26»

κάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ υποβάλλωσιν ὑφ' ἑαυτοῦς πᾶσαν οἰανδὴποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῇ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο ὅτι ἐτέλονν μετὰ τινων διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ ἀυξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἀφ' οἷου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Πιπίνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοθάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλελειμένην δὲ ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων Βυζαντινῶν, ὑφ' οὗς τέως ὑπήγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθου ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μεγάλως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν, καθὼ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως διότι τοιαύτας παχυλὰς εἶχαν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίσωσι ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα. Τὰ πάντα διημβύοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ Λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ πυθίας πεμπομένης διαταγὰς· καί, ὅπως μὴ εἶναι δεδουλευμένοι ὑπ' ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ εἶναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλη τῆς ἠθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς διά-

Παναξοῦ ἀνομοκτονήσας ἀρνημαίον μὲρ
 δομοὶς ἀνομοκτονήσας ἀρνημαίον μὲρ
 his nuntio lais nuntio

φορα τάγματα ὠρισμένους πρακτικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἦσαν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγῆσιν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσι ἀπὸ τοῦ θρόνου εὖς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ΄, Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄ καὶ Βονιφάτιος ὁ Η΄. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους (ἐν Πίζῃ, Κωνσταντία καὶ Βασιλείᾳ) συνεχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιῶσι τὰς προσπάθειάς των. Οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλοῦνται σχολαστικοί, ἐδυσφημήθησαν δὲ διὰ τὰς σοφιστείας των. Θωμᾶς Ἀκινᾶτος ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος αὐτῶν.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαίᾳ πρόδιάθεσις τις ψυχικῆ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελεῖτο νῦν διὰ βρᾶντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ

φόβου δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερὸς οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ κήρυγμα ἤρχισε νὰ γίνεται σπανιότερον ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἠσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσήχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἶναι πνευματικωτέρα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τότε τὸ πρῶτον εἰσήχθη καὶ ἡ ὄργανικὴ μουσικὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ ἑορταί, καθὼς καὶ αἱ παρά τοις Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει.

§ 36 α.

Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἔφθασεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους αὐτοὺς μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτηι τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κλῆρος. Ὁ ἁμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν ποιήν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἁμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κλῆρος ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὁμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἁμαρτήματά του λαμβάνων ἄφεσις, ἄς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἄφεσις ἀγοράζων ἠδύνατό τις νὰ διεξαγάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους ἢ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ κα-

θαρτηρίου πυρός, ἔπου, καθὼς ἐφρῶνει ὁ λαός, ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεισιν τῶν ἁμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ ἰωβιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἐωρτάζοντο πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὀλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύσσετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσίᾳ ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαός ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. Οἱ αἰρετικοὶ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς καθὼς καὶ οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ μαγείᾳ. Οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν διὰ τῶν δικαστηρίων τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ὑπῆρξαν διαβόητοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηρίζουσῶν τοὺς αἰρετικὸς ἐκήρυττον οἱ πάπαι ἐνίστε ἱερὸν πόλεμον ἢ σταυροφορίαν καὶ παρέδιδον αὐτάς εἰς τὸν ὄλεθρον.

§ 36 β.

Τίνες ἠγέρθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ; Οὐΐκλεφος. Οὐσος Ἱερώνυμος ἐκ Πράγης.

Κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξηγέρθησαν πολλοί, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν μεταρῦθμισιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῶν φιλοπροόδων καθολικῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι αἱ σύνοδοι τῆς Πίζης, τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας ἐζήτησαν τὴν μεταρῦθμισιν ταύτην, ἀλλ' οἱ παντοδύναμοι πάπαι ἐματαίωσαν πᾶσαν τοιαύτην προσπάθειαν. Μεταξὺ τῶν θεολόγων τῶν ἐγερθέντων τότε κατὰ τῶν παπικῶν καταχρήσεων ὑπῆρξαν ἰδίως τρεῖς ἄνδρες, ὁ Οὐΐκλεφος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Οὐσος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ἐκ Πράγης ἐν Βοεμίᾳ. Ὁ Οὐΐκλεφος ἦτο καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ (περὶ τὸ 1360), διδάσκων δὲ καὶ γρά-

φων κατεπολέμησε τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν, τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, τὴν εὐσέβειαν τὴν εἰς μόνους τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένην κατὰ τὴν πομπώδη καὶ θεάτρικὴν λατρείαν, ἤθελε δὲ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὴν ἀγίαν γραφήν, ἣν μετέφρασε διὰ τοῦτο εἰς τὸ Ἀγγλικόν. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΑ΄ κατεδίωξεν αὐτὸν ἂν καὶ ὑπεστηρίχθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπαύθη ἐπὶ τέλους τῆς θέσεώς του, ὅτε κατεκρίθη ὑπὸ συνόδου ἀγγλικῶν ἐπισκόπων. Ἀπέθανε τῷ 1384. Τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἠκολούθησεν ὁ ἐν Πράγῃ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας Οὐσος καὶ διέδωκεν αὐτὰς εἰς Βοεμίαν καὶ Γερμανίαν. Διὰ τοῦτο ὁμοῦς κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ οἰκουμεικῆς λατινικῆς συνόδου, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐκλήθη ἵνα ἀπολογηθῆ, καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπιπυρᾶς θάνατον (τῷ 1415). Τὸ αὐτὸ τέλος ἔσχε καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντίαν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν διδάσκαλόν του. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες καλοῦνται συνήθως πρόδρομοι τῆς διὰ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλθίνου τοῦ ΙΣ΄ αἰῶνος γενομένης μεταρρυθμίσεως. Ὁ παπισμὸς κατῴρθου τότε νὰ καταστέλλῃ πᾶσαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς παντοδυναμίας του καὶ τῶν κρατουσῶν καταχρήσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅργανα δὲ δι' ὧν ἐπιβάλλετο τότε ὁ παπισμὸς πανταχοῦ ἦσαν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν φραγκισκανῶν ἰδίως καὶ Δομινικανῶν, τὰ ὁποῖα ἐν πάσαις ταῖς καθολικαῖς χώραις ἐκήρυττον κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αὐστηροῦ παπισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ διαβόητα ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα ἔχοντα ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα παρὰ τοῦ Πάπα καὶ πανταχοῦ διεσκορπισμένα ὄντα συνελάμβανον καὶ διὰ βασανιστηρίων φρικτῶν ἐβασάνιζον πάντα ἀντιτιθέμενον εἰς τὸν παπισμὸν καὶ τὰ τότε καθεστῶτα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐπιμένοντας παρέδιδον εἰς τὰς πυρᾶς. Πολλοὶ χιλιάδες ἀνθρώπων ἐκάησαν τότε ἐπὶ πυρᾶς ἐν τῇ δύσει ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν φρονημάτων των!

Μυθὸν ὑπὸ τοῦ ἐγὼς μισοῦ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453 — 1919)

Α΄.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α΄.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 37.

*Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν
ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;*

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους ἀλλοθρήσκους ἄρχοντας, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι, εἰς καὶ τὸ κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ἐπέβαλον ὅμως αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β΄ ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν ὄρον τούτου τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἴνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπιτογμένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογή πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχῆρευε, καὶ μεγάλως τιμῆσας τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνε-

γνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικῇ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίᾳ. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἀνοχὴ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Πολλάκις μετὰ ταῦτα ἐπειρῶντο φανατικοὶ Τούρκοι νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς χριστιανούς νὰ ἐξομώσωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζωνται τὸν ἰσλαμισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Α' (1520) ἐκινδύνευσεν μάλιστα οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν. Οἱ ἀπαξ ἐξομῶντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσι. Ἐνῶ οἱ μωαμεθανοὶ ἀπέλυον μεγάλων προνομίων, οἱ χριστιανοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ βάρος πολλῶν καταπιέσεων καὶ μειονεκτημάτων· δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ τῶν Τούρκων· ἡ περιουσία των ἠδύνετο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ Σουλτάνου· ἀπεκλείοντο δὲ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ ὄφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξαιρετικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίβῳ αὐτῶν τὴν ταπεινότην των. Πολλαχοῦ σφάζοντες καὶ καίοντες ἐξηνάγκασαν οἱ Τούρκοι πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Μωαμεθανοὶ ἐγένοντο διὰ τῆς βίας καὶ ὅσοι παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτάρων. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιῶται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανούς, καὶ ὡς ὁμοδόξους των καὶ ἔνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Οἱ χριστιανοὶ ὄφελήθησαν, καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς Ἑλληνας, μάλιστα ἐκ τῶν πλουσιῶν οἰκῶν τοῦ Φαναρίου, καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐτράχυνεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ καὶ κληρικοὶ μάλιστα ἔπεσον θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας καὶ πρῶτος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1821). Ἄλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῶν σκληρότητος, ἤρχισαν δὲ ὀπωσδήποτε νὰ ἀνέχωνται τοὺς χριστιανούς, ὧν πολλὰκις εἶχον ἀνάγκη. Οἱ χριστιανοὶ φίλεργοι ὄντες, διὰ τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησαν πλοῦτη ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικὴν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἔξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ Χάττι Χουμαγιούν, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοβερὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ρωσίας ἕνεκα ἀσημάντων τιῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθετε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ δύνανται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ παρακάθηνται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ πᾶσας τὰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς θρησκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὸ Χάττι Χουμαγιούν μόνον ἐν μέρει μέχρι τοῦ νῦν ἐφηρομόσθη. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, (1878), τῆς γενομένης μετὰ τὸν τελευταῖον ὄωσοτουρκικὸν πόλεμον: κατόπιν τῶν σφαγῶν τοῦ Βατὰκ (1877-1878), μέγα μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χριστιανῶν Βλάχοι, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βόσνιοι, Ἐρζεγοβίνιοι, Βούλγαροι, Θεσσαλοὶ καὶ μέρος τῶν Ἑπειρωτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς κυριαρχίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων, περὶ δὲ βελτιώσεως τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὑπὸ τὴν Τουρκίαν λαῶν ἐμερίμνησεν ἡ αὐτὴ συνθήκη. Ὅτι ὅμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν εἶναι πάντοτε δεινὴ ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν καὶ κακοδιοίκησιν ἀποδεικνύουσιν αἱ καθημεριναὶ καταπιέσεις πρὸς χριστιανούς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν αἱ γινόμεναι ἐν Ἰεδῆ τῆς Ἀραβίας (1858), ἐν Διδάνφ (1860), ἐν Βατὰκ (1876), ἐν Ἀρμενίᾳ (1895) καὶ ἐν Κρήτῃ (1897). Αἱ ἀφόρητοι

αὗται καταπιέσεις ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλους τὰ Βαλκανικὰ κράτη Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν, καὶ Μαυροβούνιον νὰ συμμαχήσωσι καὶ διὰ πολέμου νικηφόρου κατὰ τῆς Τουρκίας (1912-1913) νὰ καταριγῆσωσι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπ' αὐτῆς. Διαφωνίαι περὶ διανομῆς καὶ ἡ κακοπιστία ἀρπακτικότης καὶ δολιότης τῶν Βουλγάρων προὐκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον τῶν ἄλλων συμμαχῶν (1913). Οἱ Βούλγαροι νικῶνται, οἱ δὲ Ἑλληγες, Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι ἐξέρχονται νικηταὶ καὶ ἐπιβάλλουσι τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἠττημένους. Ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε δεδοξασμένη, μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐκ τῶν αἱματηροτάτων καὶ ἡρωϊκῶν τούτων ἀγώνων, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου (1914—1919), οὗ συμμετέσχον ὡς σύμμαχος Ἄγγλια καὶ Γαλλία.

§ 38.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ.

Οἱ Σουλτᾶνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἠῤῥξησε μᾶλλον ἢ ἠλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρητημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ τὴν βούλησιν ἀνεβίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἔνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς

Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου καγκελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ διερμηνεύου μεταξὺ Πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ᾧ ἀφέθησαν μόνα τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχη συνόδον, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιωτέρων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν ὁκτὼ μητροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος, ἣν ἀπαρτίζουσι νῦν δώδεκα μητροπολίται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτὸν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφηρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάτων μικτῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαραελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας (αἵτινες ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων εἶχαν γίνεαι αὐτοκέφαλοι), ζητησάντων τὴν ὑποταγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως πάλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἀντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμένικῳ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆς βουλγαρικῆς Ἐξουσίας τὸ κέντρον νὰ εἶναι ἐν

Κωνσταντινουπόλει ! Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἀνεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 1872. Περὶ τοῦτου πλείονα λέγονται κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμέναι ἐκκλησίαι τῆς Ῥωσίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου (1722), τῆς Ἑλλάδος 1821, τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων (1740). Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φερμανίων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἰσχυροὺς προστάτας παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῇ πατριαρχείῳ ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροί, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευσε πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιον ἐκ τῶν κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἢ θέλησις ὅμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 39.

Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κλῆρον. Κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τού-

των, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κωνδίαις, Ἰωαννίνοις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθῶνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον κυρίως κληρικοί. Οὕτως ὁ κληρὸς ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπουδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, οἷον Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ἀκμάσαντα· Κύριλλον τὸν Λούκαριν, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅσις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας ἰησουῖτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17' αἰῶνος· τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδώσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἤχησε περὶ τὸ τέλος τοῦ 17' αἰῶνος), τὸν Μανιάτην, τὸν ἀριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18' αἰῶνος)· τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ 18' αἰῶνος, τὸν σαφέτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον· καὶ τὸν Θεοτόκην, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομιῶν, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ. Ἀφ' οὗτου ἰδρῦθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑψῶται ἔτι μᾶλλον ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 18.

**Πώς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;**

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Τούρκοι ἀφῆρσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχάς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτίζωνται νέαι ἐκκλησῖαι ἢ νὰ διορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἠκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἤρχισε κατόπιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑφ' ἑλίας τὰς ἀπόψεις ν' ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι νὰ ἐξαντλῶνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσίς τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκκελυμένα ἥθη ἤρχισαν ν' ἀποβαίνουν αὐστηρότερα καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμυγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν περιδ. ᾧ τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μέγαλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς

καταπίεσεις τῶν δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ Ὁρους Σινᾶ, οὗ προΐσταται ἐπίσκοπος.

B'

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41.

Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανώθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου παρελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προΐστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελοῦντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα, Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν

ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη ἐν Ἑλλάδι
 καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξεις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκ-
 κλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτη ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀπεκατεστά-
 θησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὄθων ὡς βασιλεὺς τῆς
 Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀηλικιότητος αὐτοῦ
 κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς
 κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνεκήρυσαν τὴν ἀνε-
 ξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορι-
 σθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτῃ ἀρχῇ. Ἡ πρώτη σύνοδος
 συνεκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρε-
 σβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ
 ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ
 τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούσης ἐπὶ τῶν
 μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυ-
 βερνήσεως, ἣτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα
 δι' αὐτοῦ γίνηται ἀναγκαῖα συνεννόησις ἐπὶ τῶν μικρῶν ὑποθέσεων
 καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας.
 Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μονα-
 χῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πενεπιστημίου πρὸς
 μόνωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως
 ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀγγεγέλη ἡ κήρυξις τῆς
 ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρ-
 χεύων παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν
 Τόμον, δι' οὗ ἐχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς
 Ἑλλάδος καὶ διέτασε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶ-
 σαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δι-
 καίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἀπὸ
 τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ
 πάπας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνή-
 σεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθί-
 στα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη
 μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς
 εἰρήνης, ἔπειτα δὲ, ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνήρρεσε
 τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον κατα-

στατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθέν, παρέλαβε μὲν τινὰ ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' ἐυσίαν ὅμως ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν. Ἔταν δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἶκος, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρὸν ὅπως οὖν εὐπαιδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδᾶσαι ἐν τῇ ἐν Κερκύρα Ἀκαδημίᾳ καὶ τῷ αὐτῇ προσηρητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἔδρυσεν ὁ Ἄγγλος φιλέλληνας ἀοιδίμος Γουέλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου κατέστη ἀναγκαῖα καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἢ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Μετὰ τὸν τελευταῖον ἔνδοξον πόλεμον τοῦ 1912 καὶ 1913 ἠνώθησαν ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος πᾶσαι αἱ χώραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἡ παρουσία τοῦ θεῖστοῦ Καίρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖτον ἐν Ἀνδρῶν ὀρφανοτροφεῖον ὀνομασθέν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὸ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἡ ἐμφάνις ἐν αὐτῇ καθολικῶν (ἰησοῦιτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ διαμαρτυρομένων (Κίγκ κλπ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσθησαν ἐν Ἑλλάδι, ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ Ριζάρειος σχολὴ (1843) καὶ αἱ

κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Κοντογόνης, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Κλεόπας, ὁ Ρομπότης, ὁ Νικόλαος Λαμαλάς, ὁ Νικηφόρος Καλογεῖρας καὶ ὁ Ἰγνατίος Μοσχάκης.

Γ'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσίᾳ εἶδομεν ἄλλαχού, Ἐκεῖ παρετηρήσαμεν ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν τὴν ἀποβάσαν πρωτεύουσαν τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτῶμενοι. Ἦσαν δὲ Ἕλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησις τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ῥωσίᾳ νὰ διευθύνονται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀφ' οὗτος ὁ Μέγας Πέτρος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς σιβαρὰς χεῖρας του τὰς ἡνίας τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὰς βάσεις τοῦ μεγάλου

τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκετο νὰ βλέπη συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο, ὅτε τὸ 1702 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφήκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινων πρεσβυτέρων, ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετρούπολει μέχρι τοῦδε τῇ συμπράξει καὶ τῆς Κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἶαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μύρωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντὰ παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων καὶ διετάξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ὅς ἐπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β'.

Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ρώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ρώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἁρμονίας ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ ὅποσον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινα ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, ἤρχισε ν' ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν τῇ Ρωσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελλιώθη μεγάλως ἐσχάτως ἢ παιδεῖα τοῦ κλήρου, ἀφ' ὅτου ἰδρῦθησαν τέσσαρες θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετρούπολει ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γειννάσις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμῆ

νά ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ρωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ρωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαῖοι θεολόγοι, οἷον ὁ Προκοποβίκιος ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι δογματικὸς σπουδαῖος· ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς Μακάριος ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν τῇ Ῥωσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἰρέσεων, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι Ρασκολνῖκοι, δηλ. σχισματικοί, καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα· διότι δὲν ἠθέλησαν ἂν ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσον οἱ Ρασκολνῖκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μεταξύ των. Ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστόλους κηρύττοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμόν παρὰ τοῖς βερβάρους ἐθνικοῖς. Πρὸς τοὺς ἄλλοδόξους οἱ Ῥῶσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἐθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτι ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Δ'.

Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 43.

Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας Μαυροβουνίου καὶ Ἰβηρίας.

1. Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας.

Πλὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, τῶν τεσσάρων δηλ. πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιο-

χειας καὶ Ἱεροσολύμων, τῆς αὐτοκεφάλου ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρωσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησιαί. Ἡ ἐκκλησία τῶν ἐν Αὐστρία ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι Σέρβοι ὄντες, Βλάχοι καὶ Ρουθόνιοι ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς τελοῦντες, ὑπήγοντο ἄλλοτε διὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Πεκίου ἢ Βελιγραδίου ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τῷ 1740, ὡς ἀνήκοντες εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἐχωρίσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν ὀρθόδοξον αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν. Σήμερον ὑπάγονται οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι τῆς Αὐστρίας ὑπὸ τρεῖς αὐτοκεφάλους ἀρχιεπισκόπους, τοῦ Κάρλοβιτς, τῆς Ἑρμαντανδ καὶ τοῦ Τσέρνοβιτς, εἶναι δὲ περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχει δὲ πρὸς μέρφωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν πλὴν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καὶ θεολογικῆ σχολῆ ἐν τῷ ἐν Τσέρνοβιτς Πανεπιστημίῳ.

2. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα ὑπήγετο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅφ' ὃν περιῆλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, ὅτε εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἦσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι. Κηρυχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, τῷ 1856, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Βλαχικῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δέον ἦ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δέον γὰρ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἂφ' ὅτου ἡ Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασιλείον. Ὁ βλαχικὸς κληρὸς μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἄλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κούζα δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν ἑλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχία κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ρουμάνοι ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς Ἑλληνικωτάτας Κουτσοβλαχικὰς κοινότητες τῆς Μακεδονίας κατέστησε λίαν τεταμένας τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ρουμανίας (1907), ὅθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ τῶν ἐν Βλαχία ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχικοῦ ἐδάφους ! Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπῆλθεν ἡ ποθουμένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὄντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐζήτησαν καὶ ὑπῆχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῷ 1766, ἵνα ἔχωσι τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὄθωμανῶν (ἔρα ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Σερβίου Μακραίου παρὰ Σάθα, Μεσαίων. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ἔτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὀθρένοβιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονία κατέστη πάλιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος, ὡς ἦτο πρέπον, τῷ δὲ 1878 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κηρυχθείσης καὶ τῆς Σερβίας βασιλείου, ἀπέβη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύνοδον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κλήρος. Οἶονεὶ παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ Μαυροβουνίου, οὗ ἐκκλησιαστικῶς προΐσταται ὁ ἐν Κετίγγη μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι εἶναι σερβικῆς ἐθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Καυκάσου ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπους, τὸν τῆς ἄνω λεγομένης Ἰβηρίας καὶ τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας.

ἀλλ' ἀφ' οὗτοι οἱ Ἰβηρες ἐζήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἐναντίον τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων καὶ τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ περιήλθον ὑπὸ τὴν ρωσικὴν ἐξουσίαν ὑπήχθησαν καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς ρωσικὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς.

5. Ἡ ἐκκλησία ἢ ἐξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 44.

Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους. Ὀχρίδος καὶ Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐζήτησαν οἰκειοθελῶς, ὅπως καὶ οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράβαλε τοῦ αὐτοῦ Σαργίου Μακραιῦ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860. ἀφ' οὗτοι εἶδον ἀνεξαρτήτους καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐπεθύμησαν καὶ ἐζήτησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, εἶτα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ὅμως, ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ περὶ σχηματισμοῦ ἐξαρχίας ἢ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένοντο οὕτως ἀτόπως καὶ τόσον ἐναντίον τῶν ἰσχυόντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε πρὸς τὴν τέως κανονικὴν προϊσταμένην αὐτῶν ἀρχὴν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, περιήλθον ἀμέσως εἰς ἀδιάλλακτον σύγκρουσιν. Δὲν ἤρχοντο δηλ. ὡς προέτεινεν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ στ' νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἢ ἐξαρχίαν Βουλγαρικὴν ἀνεξάρτητον περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ, ἐν ἐπιρχίαις ἀμιγῶς βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἤθελον οἱ πανταχοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης σλαυιστὶ ὀμιλοῦντες, εἴτε ἔχουσι βουλγαρικὸν τὸ φρό-

νημα εἶτε μὴ, ν' ἀποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκούντων ἰδίαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπου παρὰ τῷ Ἑλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὰ ἐδρεύῃ ὡς δευτέρος πατριάρχης ἢ κεφαλὴ αὐτῆς ἢ ἔξαρχος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὕτως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ δύο ἐκκλησῖαι ἐκ παραλλήλου, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφότεραι τὰ κέντρα των καὶ τὸν ἀρχηγὸν των ἔχουσι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Ἡξίουσαν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀνῆκον εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν τοῦναντίον ἀνέκαθεν ὑπήγοντο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἔχουσι δὲ καὶ ἔπου παρὰ τινῶν τῶν κατοίκων λαλεῖται ἡ σλαβικὴ γλῶσσα ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα! Αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἄτοποι καὶ ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσι ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ἕνα ἐπίσκοπον, ἀπαγορεύουσι δὲ, ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ἢ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ Ἡ' κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ρητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ᾖσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάζει τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐθνικότητας οὕτως, ὥστε ἐκάστη ἐθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὰ ἔχη πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἢ πλείότεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, ἣτις ὑπερῆρπιζε τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνέδωκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἴδρυσε τῷ 1872 διὰ φερμανίου βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν περιλαβοῦσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διαμαρτυρόμενα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποσπασεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὰ μένωσι πατριαρχικὰ καὶ ἑλληνικὰ, μετὰ ἐξάρχου ἢ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἢ δευτέρου πατριάρχου ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄν-

1800-1870

Θίμος δ' ὁ 5', ἀφώρισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθιδρυθέντα πρῶτον ἑξαρχὸν τῶν Βουλγάρων Ἀνθιμον τὸν πρῶτον Βιδύνης καὶ διὰ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ. ἐπαναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κανονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποκεκομμένους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἑξαρχίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐν τούτοις κατορθώσαντες τῇ προστασίᾳ τῆς αὐτῆς ἰσχυρᾶς Δυνάμεως, τῆς προστατευούσης αὐτούς, νὰ ἐκδοθῶσι τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καταλαμβάνουσι πολλαχοῦ διὰ τῆς βίας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἕλληνας κληρικούς, μοναχοὺς καὶ διδασκάλους καὶ διαπράττουσιν ἀνηκούστους ἄλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιαιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελοῖαν ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζαρτζίκ καὶ προσκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βατάκ, οὕτω δὲ διδουσιν ἀφορμὴν εἰς τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877-1878, κατόπιν τοῦ ὁποῦ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἱδρύεται τῷ 1878 βουλγαρικὴ, τῷ Σουλτάνῳ κατ' ὄνομα ὑποτελής, ἡγεμονία, εἰς ἣν προστίθεται 1855 δι' ἀρπαγῆς καὶ πρᾶξι κοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία ἢ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εὐρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόβον τῆς Ῥωσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία τῶν ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων ὀρίων τῆς, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι ν' ἀξιώσι πάντοτε νὰ ἐδρεύῃ ὁ ἑξαρχὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν νὰ ἐκτείνηται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαιτήσεων κρύπτουσι πάντοτε σχέδιον πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικρατησίαν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ

ἡ Ἐκκλησία
 Δία

τῆς Πύλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὥστε Διονύσιος ὁ Ε΄
 καὶ ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου κηρύττει τῷ 1890 τὴν ἐκκλησίαν ἐν
 διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι πανταχοῦ ἐπὶ
 τινα χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βούλ-
 γαροὶ ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἵνα λάβωσι διὰ νέου πραξικοπή-
 ματος ἀφορμὴν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαβον
 τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμυλίαν. Ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβού-
 μεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινηθῆ τὸ Ἀνατολικὸν
 ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνα-
 τολῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν,
 ἵνα ἐπέλθῃ ἡ ἰαξίς, ἀλλ' ἡ Πύλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγνυται
 τελεία ἐπανάστασις τῶν Σλαύων ἐν Μακεδονίᾳ ὑποστηριζομένων
 ὑπὸ Βουλγαρικῶν σιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσβαλόντων. Οἱ Τούρκοι
 ὁμῶς καταστέλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην.
 Ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑπο-
 στηριζομένων ὑπὲρ κομιτάτων ἐν Σόφια ἐδρευόντων καὶ καταδιω-
 κουσῶν διὰ δολοφονιῶν καὶ παντὸς ἄλλου βιαίου μέσου πᾶν ἔτι
 ἑλληνικὸν καὶ πολλαχοῦ προβαίνουσιν εἰς σφαγὰς τῶν κατοίκων
 ἑλλοκλήρων ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνιζόντων χωρίων, τοῦτο ἀναγκάζει
 τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ν' ἀμυνθῶσι καὶ δι' ἐνόπλων ἑλλη-
 νομακεδονικῶν σωμάτων ν' ἀποκρούσωσι τὴν βίαν διὰ τῆς βίας.
 Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων τα-
 ραχῶν καὶ ἀναστατώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη ν' ἀναθέσῃ
 τῇ Ῥωσίᾳ καὶ τῇ Αὐστρίᾳ ὡς ὁμόροι τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατείας
 καὶ ἐνδιαφερομένης πλείοτερον διὰ τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις
 τοῦ Ἄξιου, νὰ διευθετήσῃ τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ
 ἐπαναφέρῃ τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ
 Πύλη. Ἐν Μόρτσεγ ἀποφασίζεται παρὰ τῶν δυνάμεων τούτων νὰ
 εἰσαχθῆ ἐν Μακεδονίᾳ μυχτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαϊοὺς ἀξιω-
 ματικούς, ἵνα τηρῆ τὴν τάξιν, καὶ οἰκονομικὸς καὶ διοικητικὸς
 ἔλεγχος. Ἡ Πύλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν
 στόλων ἐν Μιτυλήνῃ (1905) νὰ δεχθῆ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ
 ἀθλιότης ὁμῶς καὶ ταραχὴ ἐξακολοθεῖ μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριω-
 δία καὶ ἡ βαρβαρότης τῶν Βουλγάρων ἐκοπᾶ κατὰ τῶν φιλειρη-

νικῶν καὶ ἀθῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγχιάλος, διώκονται δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενημάχῳ, ἐν Φιλιππουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῶν καὶ τὰ μοναστήριά των ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολινείου συνθήκης ἀρπάζονται, τὰ δὲ σχολεῖά των κλείονται καὶ πολλὰ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὐνοοῦντες τὴν ἄμυναν τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται διὰ μεταθέσεων καὶ ἀνακλήσεων ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ἡ δὲ Ἑλλάς δι' ἐπανειλημμένων διακοινώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν κατορθοῖ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὐται, νὰ παύσῃ πᾶσα καταδίωξις τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ν' ἀφεθῶσιν οἱ ἐκεῖ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξακολουθουσῶν νὰ λυμαίνωνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἐπειδὴ συγκρούονται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συνεφώνουν νὰ λάβωσιν ὀριστικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως διηγωνίζετο ἡ ἀπερίγραπτος καὶ κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ. Εἰς τοιαῦτόν σημεῖον εὐρίσκεται καὶ σήμερον τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον δικαίως κρατεῖ ἐν συγκινήσει καὶ ταραχῇ ὀλόκληρον τὸν ἑλληνισμόν, διότι ἐν αὐτῷ κινδυνεύουσι καὶ ἀπειλοῦνται οὐ μόνον τὰ πατροπαράδοτα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν διὰ φερμανίων ἀνεγνωρισμένα καὶ ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπικυρωμένα δικαιώματα καὶ πρόνομα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι πρόκειται περὶ ἐσχεδιασμένης καὶ ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἑλληνισμοῦ. Εὐτυχῶς οἱ τελευταῖοι ἑνδοξοὶ πόλεμοι τῆς Ἑλλάδος τῷ 1913 καὶ τῷ 1918—1919 ἐβεβλήθησαν τὴν κατάστασιν διότι καὶ μέγα μέρος νῦν τῆς Μακεδονίας ἐγένετο ἑλληνικὴ χώρα καὶ οἱ μένοντες ὑπὸ Βουλγαρικὴν ἐξουσίαν Ἕλληνας θὰ εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰσχυρᾶς Ἑλλάδος, οἱ δὲ βούλγαροι δὲν θὰ δύνανται ἀτιμωρητὶ πλέον νὰ πιέζωσι τὰς ἑλληνικὰς κοινότη-
τας. Οἱ ὀρθόδοξοι εἶνε περὶ τὰ 140 ἑκατομμύρια.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κερχωρισμένοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, Ἰακωβιτῶν, Ἀρμενίων, Κοπτῶν, Ἀβησουνίων καὶ Μαρωνιτῶν (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἣ ἀπ' ἀρχῆς διετέλου. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει ν' ἀνηγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρομένοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν ν' ἀποσπάσωσι ἀπὸ τῶν πατριῶν δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοὶ τινες οὐνίται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλ. ἡνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἐπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα.

Β'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45.

Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ;

Οἱ πάποι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς

δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμόν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς τοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ρώμης διαταγὰς. Ἄφ' ἐτέρου ἢ μεταρρῦθμισις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἰσχη τοῦ παπισμοῦ καὶ ἠλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἑαυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, οἱ ἀξιῶσεις ὅμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπειράς πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκήρυκα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει ν' ἀκολουθῶσι καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλήρον καὶ ν' ἀποκέψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἀχρηστομναστήρια ἔδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιῶσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόδοον, ἦτο δι' ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἐζήτηι ἡ Γαλλία, καὶ ἤθελε νὰ εἶνε κράτος ἐν κράτει, ἡγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ προέβη ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρη-

σκείας, και ανακηρύξεως τῆς ἀθεΐας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολέον ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικά ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς ὅτι ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαίωματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ κηρυχθέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μεταρρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνον ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ πάπαι ὑπὸ τῶν ἰησοῦιτῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψαν ποτὲ σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε πᾶσαν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Γρηγόριος 15', ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του ἐστηλίτευσε ἀπάσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν ὅτι ἡ βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπη τις, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Καὶ Πίος ὁ Θ' ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτῃ προσηρημένου συλλάβου περιλήψεως τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ρώμην, ἐν τῷ Βατικανῷ. ἐπέτυχεν, ὥστε ν' ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ (1870) τὴν πάπαν ἐν τοῖς ἐφορῶσι τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν ἀλάνθαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ρώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ

τὴν ἀλαζονείαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων ν' ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ἰδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἢ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρως Ἰταλίας κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἣτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατεξάνεστησαν πολλοὶ παπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίως θρησκευτικᾶς κοινότητος καὶ ἐπανήλθον εἰς τὰς ἀρχαίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἰδέας καὶ ἀρχὰς τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ ἐκκλησίᾳ, μεθ' ἧς ἐζήτησαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

Σημ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα μάλιστα οἱ ἰησουῖται, οἱ φραγκισκανοί, οἱ δομινικανοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν ὁ Βοσσουέτος, ὁ Πασχάλλος Μασιλλῶν, ὁ Φανελῶν, ὁ Δέλιγγερ καὶ ἄλλοι.

§ 46.

Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν εἴπερ τινες καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ νοοὶ αὐτῶν εἶνε ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶνε δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ νοοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ῥαφαήλ, Μιχαήλ Ἀγγελος).

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκεται συνήθως ἐν θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κήρυγμα σπανίως ἀκούεται. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἦθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς) δὲν φημιζονται πολὺ. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὀλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζήλον ὑπὲρ διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι ἐργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίας, Ἰαπωνίᾳ, Κίνᾳ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ἐαφέριος ἐν Ἰνδίας καὶ ὁ Δελακάξας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μέγала καὶ ἔνεκα διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολιτιστοὶ λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶνε περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια,

Γ'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ.

Ἀνωτέρω εἶδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρή. Ἡ διαφθορὰ αὕτη δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τέσσαρά τινα: 1ον ἡ Γραφή ἐλησημονήθη, αἱ δὲ παραδόσεις ἦσαν τὸ πᾶν· 2ον ἡ σωτηρία καὶ ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐξωτερικῶν τιμῶν τύπων καὶ ἔργων, [ἡ δὲ ἐσωτερικὴ πίστις παρεβλέπετο· 3ον ἡ λατρεία

κατήντησεν ἄγαν πομπώδης καὶ θεατρικὴ, καὶ ἄον ἢ διοικήσις ἦτο δεσποτικωτάτη, τοῦ πάπα αὐθερέτως διευθύνοντος τὰ πάντα καὶ καταδιώκοντος πάντα ἀντιστάμενον. Τὴν διαφθορὰν ταύτην διέβλεπον καὶ πρὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος τὰ καλύτερα πνεύματα, καὶ ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρυθμίσειν, ἀλλ' οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν 14^{ον} καὶ 15^{ον} αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίλκεφος, ὁ Οὔσος καὶ ὁ Πράγης Ἰερώνυμος κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἀκόμη ὄντων παπῶν καὶ ὁ μὲν Οὐίλκεφος ἐπαύθη καὶ ἐξεδιώχθη, ὁ δὲ Οὔσος καὶ Ἰερώνυμος ὡς αἰρετικοὶ ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ἄλλ' ὅτι τότε ἀπέτυχεν ἐπετεύχθη κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλθίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη τῇ 1483, σπουδάζας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ρώμην εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἐκκελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐξαναστῇ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῇ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρχειτο τὴν Γερμανίαν πωλῶν σκανδαλωδῶς ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλίαν μὴ ἀνεχόμενος ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεων παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ τοῦτο δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῇ νὰ πείσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.

Ἐν Ρώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι πρόκειται περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ρώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἄλλ' ὁ Λούθηρος μηδὲν πτοηθεὶς

ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησιᾶ δὲ καὶ ἐν συναθροίσεσι τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρς (τῷ 1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη 1ον Μόνη ἢ Γραφή εἶναι γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσση ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη. Αἱ παραδόσεις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐδικαιολόγουν οἱ παπισταὶ πᾶσαν κατάχρησιν καὶ δεισιδαιμονίαν, ἀπερρίφθησαν ὑπ' αὐτοῦ. 2ον Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτὸν δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἢ δικαιοσύνῃ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἃ περιώριζεν ὁ καθολικὸς λαὸς ἕλην τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωρογαρτίων, καθὼς μὴδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὅποιον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. 3ον Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες, οἵτινες ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατήνησαν νὰ δεσπόζωσιν αὐθαιρέτως τῶν πιστῶν, δὲν ἔχουσι κατ' αὐτὸν ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἄπλοῖ λειτουργοὶ καὶ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ἔγγαμοι, διότι ἢ εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιβεβλημένη ἀγαμία ἔβλαψε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν γενομένη ἀφορμὴ πολλῶν καταχρήσεων· ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπεῖρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι ὑπερέτουν τυφλῶς τὸν πκπισμὸν καὶ ἀπέκρουσαν τὴν μεταρρύθμισιν, διὰ τοῦτο κατηγγήθησαν μετὰ τοῦ πάπα ὑπὸ τοῦ Λουθήρου, διετηρήθησαν δὲ μόνον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. 4ον Ἡ λατρεία τέλος, ἣτις ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσῃ ἄγαν πομπώδης καὶ ἐπιδεικτικῇ, ἐπιφορτισθεῖσα δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν καὶ ἑορτῶν, ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἀκατανοήτῃ νεκρᾷ λατινικῇ, γλώσση, ἔπρεπε κατ' αὐτὸν νὰ ἀπλοποιηθῆ καὶ

νά γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννουμένη γλώσσῃ, ἢ δ' ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα νά εἶναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἄλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχετο, ἀπέρριπτε δὲ καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλ' ἀνατρέπονται καὶ πολλαὶ διδασκαλίαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρυθμισὶς αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τὰ ξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῆ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντετάχθη ὁ Λούθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἥτις μέση μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἵσταμένη ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους μεταβολάς. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀρθῶς ποιῶσα βαδίζει μέσῃ ὁδῷ. Διότι ἰὼν θέλει καὶ τὴν Γραφὴν καὶ τὰς παραδόσεις· ἴων ἀπαιτεῖ καὶ πίστιν καὶ ἔργα· ἴων ἀποφεύγει καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις καὶ τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ, ἴων ἀποκρούει καὶ τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου εὖρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἠγεμόνες αὐτῆς ἠσπάσθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλώσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς ἢ ἐξηγήσεις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἡ ἀγάμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως θαρρῶς ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἠγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Σπέερ κατὰ τὸ 1529 ν' ἀπογορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας οἱ εὐαγγελικοὶ ἠγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου

κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμκρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέφ τινί συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπειλήσαν ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὅπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων· ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος, οὗτινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστη εἰρήνης (1555) ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ ν' ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λούθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανεῖστη κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗτινος αἱ ἰδέαι ἦσαν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας Καλβῖνος· ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καλβινικαί. Οἱ λουθηρανοὶ καὶ οἱ καλβινισταὶ ἕμενον ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, διότι οἱ λουθηριανοὶ παρεδέχοντο ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει ὁ πιστὸς τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, οἱ δὲ καλβινισταὶ εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς· οἱ καλβινισταὶ ἔχουσι καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὃν ἀπορρίπτουσιν οἱ λουθηρανοί. Ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς εἶναι τὸ δόγμα τῶν καλβινιστῶν, καθ' ὃ ὁ Θεὸς χωρὶς ν' ἀποβλέπη εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἐκάστου αὐθαιρέτως προώρισε δῆθεν πρὸ τῶν αἰῶνων τίνες τῶν ἀνθρώπων θὰ σωθῶσι (καὶ μόνον οὗτοι σφύζονται) καὶ τίνες θὰ ἐγκαταλείποντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀπώλειαν. Τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι παράλογον καὶ καθιστᾷ ἄδικον τὸν Θεόν.

§ 48.

**Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς
τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας.**

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐστίων αὐ-
τῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν
βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, τὴν Νορβηγίαν τὴν Δα-
νίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν
Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον
Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγώνων
καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν
ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρ-
ρύθμισιν θριμβέουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτε-
στάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μᾶ νυκτί,
τῆ τοῦ ἀγίου Βερθαλομαίου, ὁπότε ἐκ συνωμοσίας ἦς τὸ σύνθημα
ἐδόθη ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης
τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, οἱ καθολικοί,
λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν! Καὶ βραδύτερον δὲ
κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἐρρίκος ὁ Γ', ὁ βασιλεὺς
τῆς Γαλλίας, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι
ἐτόλμησεν νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν προτεσταντῶν, ὁ δὲ Ἐρρίκος
ὁ Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης,
δι' οὗ παρείχεται τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερία. Ἐπὶ Λουδαβί-
κου ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἐκ
τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ
1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευ-
θερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευ-
τικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν καὶ τὸν ΙΣ' καὶ τὸν ΙΖ'
αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἕνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν
εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρίκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρύθμισιν ἐπολέ-
μησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ Καθολικὴ. Ἄλλ' ὁ Ἐδουάρδος Σ'
καὶ ἡ Ἐλισάβετ μετὰ ταῦτα ἐξησφάλισαν ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν

τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδελφός. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὠδήγουν τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ καὶ Βαλενστάιν. Ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ ἠρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἐκλίεν ὑπὲρ τῶν προτεστανῶν, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπήλαυσαν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦτα κακὰ προὔξενεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς· οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρούμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἱρέσεις, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ λουθηρανοί, οἱ καλβινισταί, οἱ βαπτισταί, οἱ οὐνιτάριοι, οἱ μεθοδισταί, οἱ κουάκεροι, οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσήμαντοι. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἔξαρτῶσι τὴν σωτηρίαν, ἡ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλεϊτερμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 49.

Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Ὁ Λούθηρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας

τοὺς χριστιανοὺς Ἰσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἑγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὁμῶς τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἠπλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιορίσαν αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνας ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουῦντα τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς, ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ ραντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρῆμα ἢ σφράγισις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεισιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεταί, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἑγγλων καὶ λοιπῶν, ὁμολογεῖται ὑπεριόρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηχήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίαις συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἀξίος ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρείας ἀποτελοῦντες

ὕπερ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, ὅταν οἱ ἱεραπόστολοι αὐτῶν ἐνεργῶσι καὶ μετὰ τῶν ἄλλων χριστιανῶν οἰονδήπουσ' προσηλυτισμόν, εἶναι ἀξιόμιμποι. Οἱ διαμαρτυρούμενοι συμποσοῦνται εἰς 180 ἑκατομμύρια.

Δ'.

Σχέσεις ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς δυτικούς καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους.

§ 50.

Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Εἶδομεν ἄλλοτε, ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθειον νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἐκυτοῦς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι, ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοῦς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοτοῦ αὐτῶν· ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν ἰησοῦιτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν τυχμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἰησοῦίται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἱδρυσαν πολλαχού σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμόν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευον, ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως,

ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἰδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν Ρώμῃ ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς Λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολήν νὰ σπουδάξωσι νὰ ἐκλύωσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλάτιος ὁ λυσσασδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάνδα, προσηλυτιστικὴ εἰσαγωγή ἐν Ρώμῃ, προσέφευγον ἀφθονὰ τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, κλίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, κλίπερ δυνάμει διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν ἰησοῦιτῶν. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἑπτανήσῃ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (unite eum romana ecclesia) ἢ γραικοκαθολικοί. Οἱ οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ οὗτοι, οἵτινες λέγονται καὶ φραγκοἰῆλληνες καὶ λεβαντῖνοι, ἐξελατινίσθησαν ἐντελῶς, διότι καὶ τὸν Πάπαν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας δέχονται καὶ τὰ δόγματα τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας πρεσβεύουσι καὶ τὴν λατρείαν των λατινιστῶν τελοῦσι. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀπέπτυξεν ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία κατὰ τῶν ἐν τῇ μεσημβριῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν ὀρθοδόξων, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν Βενετίᾳ καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ρώμης ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ἐτήρησαν ἀδεία αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν των. Οἱ πάπαί μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ' καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ρώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του ἐκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ Λέων ὁ ΙΓ' διατάξας νὰ ἐορτάζηται ὑπὸ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλαύων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880) ἐζήτησε νὰ ἐκλύσῃ τοὺς ὀρθοδόξους Σλαύους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ

ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικούς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἄλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε ἠ' ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, ν' ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμόν τὸν διαστρέφοντα οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμόν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

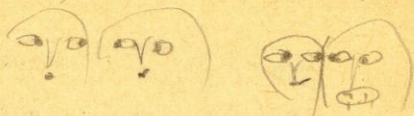
§ 51.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερουσαλὴμ τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱεροεπίσκοπος ὁμοῦς ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ παπισμοῦ, τοῦ καθαρτηρίου, τῶν ἀφέσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων, ἐν τούτοις ἐν πολλοῖς ἄλλοις διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἐπὶ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόπων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα, ὡς σεβαστὰ διδασκαλίας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἰσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέ-

02/10/10

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1, Τί είναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς
μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (1—323).*

§ 2. — Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφάνισεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

§ 3. — Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ
ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον ;

§ 4. — Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς
τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσις του ;

§ 5. — Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

§ 6. — Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων
τῶν πρώτων αἰῶνων πρὸ Χριστοῦ.

§ 7. — Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

§ 8. — Περὶ ἀπολογητῶν.

§ 9. — Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

§ 10. — Περὶ Ὁριγένους καὶ ἄλλων πατέρων.

§ 11. — Περὶ Εἰρηναίου καὶ λοιπῶν συγγραφέων τοῦ Β΄ καὶ
Γ΄ αἰῶνος.

§ 12. — Περὶ τῶν Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 13. — Ποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν ταύτην ;

§ 14. — Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ;

§ 15. — Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323—867).

§ 16. — Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ;

§ 17. — Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ;

§ 18. — Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

§ 19. — Περὶ Ἀθανασίου καὶ Μ. Βασιλείου.

§ 20. — Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.

§ 21. — Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.

§ 22. — Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.

§ 23. — Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;

§ 24. — Πῶς ηὔξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ;

§ 25. — Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;

§ 26. — Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην !

§ 27. — Ποῖα τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

§ 28. — Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ΄.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α΄ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 29. — Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰ τὴν ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ;

§ 30. — Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 31. — Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

§ 32. — Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποῖα τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 33. — Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλαῦοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

Β' Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34. — Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι ;

§ 35. — Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 36. — Ποῖα τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

» 36 β'. — Τίνες ἠγέρεθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453-1919).

Α'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 37. — Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἔξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

§ 38. — Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ;

§ 39. — Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

§ 40. — Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἦθη ;

Β'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41. — Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὁργανώθη ;

Γ'. Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ρωσίᾳ.

§ 42. — Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Δ'. Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι.

§ 43. — Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰβηρίας.

§ 44. — Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Β'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45. — Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν ;

§ 46. — Ποία ἡ λατρεία καὶ ποία τὰ ἥθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Γ'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47. — Πῶς διὰ τοῦ Λουθηρου, τοῦ Ζβιγγλιου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα ;

§ 48. — Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας ;

§ 49. — Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποία τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Δ'. Σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πρὸς δυτικούς καὶ διαμαρτυρομένους.

§ 50. — Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ;

§ 51. — Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

7250^{δωρ.}
 1000^η
 1000^{Μαγ.}
 500^η
 1000^{Πη.}
 400^{Πη.}

 5.150

700
 1200

 1.950

Τα δανεία μου δέχομαι
 εὖ να μὴ γυρίωμαι
 ἀπὸ αὐτοῦ σοὶ βασανιστὴν
 να μὴ γυρίωμαι

Δὲν ἔχω μὴ τι πῶς
 ἀγαπᾷ καὶ καὶ γὰρ
 δὲν ἔχω μὴ τι πῶς
 γὰρ καὶ γὰρ

ἔχω μὴ τι πῶς
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ

ἔχω μὴ τι πῶς
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ

ἔχω μὴ τι πῶς
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ
 καὶ γὰρ καὶ γὰρ

Ἀριθ.) Πρωτ. 1497
) Διεκπ. 1016

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ἘΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν.

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

Ἐπιστρέφουσα ὑμῖν ἡ Σύνοδος τὴν ὑποβληθεῖσαν Ἀπὸ
πρὸς ἔγκρισιν Ἐκκλησιαστικὴν ὑμῶν Ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν
ἐν τοῖς Γυμνασίοις σπουδοῦντων γνωρίζει ὑμῖν, ὅτι, κατὰ
ἐκθεσιν τοῦ ἀ' Γραμματέως τῆς I, Συνόδου ἀρχιμ. Πολυκάρπ.
Θωμᾶ, τοῦ τὸ σύγγραμμα ὑμῶν τοῦτο κατὰ Συνοδικὴν ἐντολήν
διεξεληθόντος, οὐδὲν περιέχεται ἐν αὐτῷ ἀπᾶλλον τοῖς δόγμασι
τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

† Ὁ Ἀθηῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ Πρόεδρος

† Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

† Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

† Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ

† Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑ